

คำชี้แจง

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม เป็นหลักสูตรแห่งการสอบ
นักธรรมและธรรมศึกษาวิชาหนึ่ง นักเรียนจะละเลยไม่เอาใจใส่หาควร
ไม่ เพราะถ้านักเรียนอ่อนวิชาเรียงความ แต่งไม่ได้กฎเกณฑ์ของกระทู้
และไม่ได้ลักษณะที่สนามหลวงตั้งไว้ แม้มีความรู้ดีในวิชาอื่น ๆ สอบ
ไล่ได้คะแนนเต็มทุกวิชาแล้ว แต่ถ้าตกวิชาเรียงความเพียงวิชาเดียว
ก็ต้องเป็นอันสอบตก. ด้วยเหตุนี้ วิชาเรียงความจึงนับว่าเป็นวิชา
ที่สำคัญวิชาหนึ่ง ซึ่งนักเรียนควรใส่ใจหมั่นอบรมให้มาก เช่นเดียว
มีแบบแผนหรือตัวอย่างที่ดีไว้คู่เป็นคู่มือ ถ้าขาดคู่มือก็ไม่ได้รับความ
สะดวกในการศึกษาอบรม.

กองตำรากรมการศึกษานานาชาติ ประสงค์จะสนับสนุนให้นักเรียน
ได้รับความสะดวกในการเรียนวิชาประเภทนี้ จึงได้คิดจัดการพิมพ์
ตัวอย่างเรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นเอก นี้ขึ้น

กระทู้ธรรมที่ยกเป็นบทนิพนธ์ไปวันนั้น ล้วนเป็นกระทู้ธรรมที่ออก
สอบในสนามหลวงมาแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๑
รวมเป็น ๘ ศก แต่สำนวนเรียงความนั้น ตั้งแต่ตัวอย่างที่ ๑ ถึงที่ ๕
เป็นสำนวนเรียงความของนักเรียนที่กรรมการสนามหลวงตรวจให้ ๓ ให้
ทุก ๆ สำนวน. ท่านเจ้าคุณพระศาสนโศภน (แจ่ม จตฺตสลฺโล)
วัดมกุฏกษัตริยาราม แม่กองธรรม ได้คัดเลือกพิมพ์แจกในคราวทำ
บุญอายุครบ ๖๐ ปีของท่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ครั้งหนึ่งแล้ว.

เมื่อ พ.ศ. นี้ พระมหาอุ นิสฺสโก ป.๗ วัดบวรนิเวศวิหาร
ประธานคณะกรรมการกองตำรากรมการศึกษานานาชาติ ได้กราบเรียนขออนุญาต
พิมพ์พร้อมกับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ที่กรรมการเรียงเป็นตัวอย่าง
แห่งการตรวจในสนามหลวงอีก ๔ พ.ศ. ตั้งแต่ตัวอย่างที่ ๖ ถึงที่ ๘
เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงลงมือรวบรวมตรวจชำระให้เรียบร้อย
เรียบร้อยและถ้อยคำสำนวนดียิ่งขึ้น.

กองตำรา ฯ ของแสดงความขอบใจในท่านเจ้าคุณแม่กองธรรม
ผู้อนุญาตให้พิมพ์ได้ และในพระมหาอุสูรรวบรวมตรวจชำระจนสำเร็จ
เรียบร้อย.

หวังว่า หนังสือเล่มนี้ คงจะเป็นเครื่องอุดหนุนการศึกษานักธรรม
และธรรมศึกษาชั้นเอกได้ดีเล่มหนึ่ง.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒

ตัวอย่างที่ ๑

เรียงความแก้กระทู้ธรรม น.ธ. เอก*

สอบในสนามหลวง

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓^๒

๑. สทุธา ทุตียา ปุริสสุส โหติ

ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน ๆ

๒. ปญญา เจนํ ปสาสติ

ปัญญาย่อมปกครองเขา ๆ

๓. นิพพานาภิริโต มจฺโจ สพฺพทุกฺขา ปมฺจจฺติ

ผู้ยินดีต่อพระนิพพาน ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ๆ

พรรณนาเนื้อความแห่งกระทู้พุทธภาษิตทั้ง ๓ นี้ว่า คนเราที่
เอากำเนิดเกิดมาในมนุษยโลกนี้ ต่างย่อมหวังความสุขความเจริญ
แก่ตนสิ้น แต่ความสุขความเจริญเหล่านั้นต่างมีเหตุประจำ ผู้หวัง
ความสุขความเจริญ ต้องผจญต่อเหตุของสิ่งเหล่านั้นก่อน ผลคือ
ความสุขและความเจริญจึงจะเกิดมีได้ ฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา
จึงได้สอนให้คนมีความเพียรมั่น ดังมีแจ้งในพระบรมพุทโธวาท

๑. ถ้าเป็นธรรมศึกษาชั้นเอก ก็ใช้ว่า ธ.ศ. เอก น.ธ. เอก ๆ

๒. ฟังถ้อยแบบฟอร์มนี้เป็นหลัก ตัวอย่างต่อไปจักไม่แสดงแบบฟอร์มไว้ ๆ

หลายแห่ง ถึงอย่างนั้น ก็ต้องอาศัยคนอื่นเป็นแม่แรงช่วยสนับสนุน เพราะเหตุการณ์เหล่านั้นทั้งหมด เว้นพระสมัญญสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ไม่มีผู้ใดจะรู้ทั่วถึงทุกอย่างได้ ถึงจะมีบ้างก็เป็นแต่เพียงรู้ผิว ๆ ไม่ถึงแก่น แม้พระสารีบุตรเถระปรากฏว่า ท่านเป็นผู้เฉียบแหลมในทางปัญญา ถึงอย่างนั้น ก็รู้เองเห็นเองไม่ได้ ต้องอาศัยพระอัสสชิ เป็นบูรพภาคและพระศาสดาเป็นปริโยสาน เหตุนั้น พระศาสดาจึงได้ ทรงแสดงธรรมเพื่อปลูกศรัทธาไว้เป็นอนุเคราะห์ ทั้งนี้ก็เพราะ ศรัทธาเป็นคุณสมบัติ เป็นหลักของใจที่จะให้บุคคลประกอบการทำงานไม่ ท้อถอย เพราะเมื่อมีศรัทธาเป็นหลักของใจแล้ว ย่อมทำใจของบุคคล เหล่านั้นไม่ให้ว้าวุ่นในเวลาประกอบกิจ ไม่ผิดกับบุคคลผู้มีเพื่อนเป็น คู่สอง แม้จะเป็นเพื่อนร่วมการทำงานในเวลาประกอบกิจก็ตาม เป็นเพื่อน ร่วมทางในเวลาเดินทางก็ตาม ย่อมเป็นเหตุให้บุคคลผู้นั้นมั่นใจใน การงาน ไม่หวาดเสียวในหนทางที่เปลี่ยวประกอบด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ฉะนั้น ท่านจึงแสดงอานิสงส์ศรัทธาว่า เป็นเพื่อนสองของคน ดัง พระพุทธนิพนธ์ภาษิตประการต้นว่า

ศรัทธา ทุคิยา ปุริสสุต โหติ

แปลว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน ดังนี้ ฯ

จริงอย่างนั้น เพราะคำว่าศรัทธาในที่นี้ โดยอรรถ ได้แก่ ความเชื่อ มีวิภาคเป็น ๒ คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณ เรียกว่า ญาณสัมปยุต ประการหนึ่ง ฯ ความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณ เรียกว่า ญาณวิปยุต ประการหนึ่ง ฯ ศรัทธาทั้ง ๒ โดยสังเขปนี้

ศรัทธาที่เป็นญาณวิปยุต ย่อมไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้บำเพ็ญโดย
ส่วนเดียว อาจให้โทษแก่ผู้บำเพ็ญซึ่งเชื่อในทางผิด ๆ ก็ได้ ฉะนั้น
ศรัทธานั้น ท่านจึงไม่ประสงค์ในกระทู้นี้ ๆ ศรัทธาที่เป็นญาณ-
สัมปยุต ท่านประสงค์เอาในกระทู้นี้ ซึ่งมีวิภาคออกไปเป็น ๔ ประการ
คือ :-

กัมมสังกตะ เชื่อกรรมอย่างหนึ่ง ๆ

วิปากสังกตะ เชื่อผลของกรรมอย่างหนึ่ง ๆ

กัมมัสสกตาสังกตะ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตัวเองอย่างหนึ่ง ๆ

ตถาคตโพธิสังกตะ เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า
อย่างหนึ่ง ๆ

ศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ กัมมสังกตะเป็นเหตุให้บุคคลหมั่นประกอบ
การงานไม่ถ่วงวิปากสังกตะเป็นเหตุให้ประกอบแต่กรรมที่เป็นสุจริต
กัมมัสสกตาสังกตะ เป็นเหตุให้บุคคลเลิกละกรรมที่เป็นทุจริต ประกอบ
แต่กรรมที่เป็นสุจริต ตถาคตโพธิสังกตะเป็นเหตุให้บุคคลเสวนะธีรชน
งดเว้นไม่สมาคมอสัปปุรุษ สรุปลความว่า ศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต
อันบุคคลใดให้ตั้งมั่นแล้ว ในกรรม วิปาก กัมมัสสกตาสังกตะ ตถาคตโพธิ
ย่อมให้สำเร็จประโยชน์คุณทุกสิ่งทุกประการ สมด้วยพระพุทธภาษิต
บรรหารรับสมอ้างข้อนี้ว่า

สทุธา สาธุ ปติฏฐิตา

แปลว่า ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ๆ

ฉะนั้น ศรัทธาท่านจึงเปรียบเหมือนทรัพย์เครื่องปลื้มใจของบุรุษ

สามารถยังสรรพวัตถุ ที่ประสงค์ให้สำเร็จ แก่บุรุษผู้มีความประสงค์สิ่ง
นั้นได้ อธิบายว่า ทรัพย์ย่อมสามารถอำนวยวัตถุที่ต้องการให้สำเร็จได้
ฉันใด ศรัทธาก็สามารถอำนวยคุณธรรมที่ตนหวังให้สำเร็จได้ฉันนั้น
โดยอธิบายนี้ ได้ความว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจของบุรุษใน
โลกนี้ ได้กับพระบาลีพุทธภาษิตว่า

สทุธิธ วตุตฺ ปุริสสุตฺ เตฏฺฐจฺ

แปลว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจของบุรุษในโลกนี้ ฯ

ธรรมดาทรัพย์ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์แก่คนมีบุรุษผู้เตรียมจะ
ไปสู่ทางไกล ด้วยอาศัยจ่ายซื้อเสบียงเครื่องเดินทางต่าง ๆ ฉันใด
ศรัทธาก็สามารถรวมไว้ได้ซึ่งเสบียงคือกุศล แก่คนรชนผู้จะไปสู่
ปรโลกฉันนั้นเหมือนกัน สมด้วยวจนประพันธ์พุทธภาษิตว่า

สทุธา พนฺธติ ปาถะยฺยํ

แปลว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ได้ซึ่งเสบียงคือกุศล ดังนี้ ฯ

ใช้แต่เท่านั้น ผู้หวังจะข้ามโสมงสาร เพราะเมื่อหน่ายใน
ความเวียนเกิดเวียนตาย ก็จำต้องอาศัยศรัทธาเป็นพาหนะจับจีข้าม
เหมือนผู้จะข้ามห้วงมหาสมุทรสาคร อันกว้างและลึก ประกอบด้วยภัย
ก็ต้องอาศัยนาวาจับจีพาไป มิฉะนั้น จะข้ามไม่ได้เลยเป็นอันขาด พระ
บรมศาสดาจึงได้ตรัสว่า

สทุธาย ตฺรติ โธมํ

แปลว่า นรชนย่อมข้ามโสมงะได้ด้วยศรัทธา ดังนี้ ฯ

โดยอธิบายนี้ จึงเป็นได้ว่า ศรัทธาย่อมอำนวยประโยชน์

ให้แก่บุรุษ ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูง ประหนึ่งว่าเพื่อน
คอยตักเตือนชี้ทางให้ละนั้น อันธรรมดาว่าเพื่อนที่ไวใจ ย่อมเป็น
ประหนึ่งว่าบิดามารดาที่คอยประคองบุตรธิดาที่เกิดกับอก เพราะอาศัย
เมตตากรุณาในบุตรธิดานั้น ๆ บุรุษผู้เดินทางอันเปลี่ยนมีภัยเฉพาะ
หน้าก็ดี ผู้ประกอบกิจที่เกิดขึ้นก็ดี เมื่อมีเพื่อนร่วมทางหรือร่วม
การทำงาน ย่อมทำให้ผู้นั้นไม่หวาดเสียวในทางและเชื่อมั่นในความสำเร็จ
ผู้มีศรัทธา จะประกอบกิจการงานก็ดี จะบำเพ็ญกุศลก็ดี จะปฏิบัติ
เพื่อบรรลุโลกุตระคุณก็ดี ย่อมสำเร็จลุลถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ได้ทุกประการ
ฉะนั้น ๆ ถึงอย่างนั้น ศรัทธาก็ต้องอาศัยปัญญาช่วยสนับสนุน ท่าน
จึงจัดศรัทธาประเภทนี้ว่า สัทธานุสสัมปยุต คือศรัทธากับปัญญา
ต้องเป็นคู่กัน ผู้มีศรัทธาแต่หาปัญญามิได้ ก็เท่ากับบุรุษผู้เสียจักษุ
ถึงอวัยวะอย่างอื่นจะมีบริบูรณ์ ก็ให้สำเร็จประโยชน์ที่หวังไม่ได้เต็มที่
บางทีอาจกลับให้โทษตรงกันข้ามก็มี โดยนัยนี้ ผู้มีศรัทธาต้อง
ชวนขวยชอบรมปัญญาให้แก่กล้า เพราะปัญญา เมื่อมีในบุคคลใด
บุคคลนั้นก็เท่ากับมีจักษุดี สามารถแลเห็นสรรพสิ่งต่าง ๆ ได้ฉะนั้น
ผู้มีจักษุย่อมระวังภัยได้รอบข้างฉันใด ผู้มีปัญญาก็สามารถรักษาตนให้
พ้นภัยพิบัติได้ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านจึงว่า ปัญญาย่อมปกครองเขา
ดังนี้ สมด้วยพระบาลีกระทู้ที่ ๒ ว่า

ปญญา เจน ปสาสติ

แปลว่า ปัญญาย่อมปกครองเขา ดังนี้ ๆ

อธิบายว่า ปัญญาได้แก่ความรู้ วิภาคเป็น ๒ คือ โลกีย-

ปัญญา ได้แก่ปียาของคนสามัญประการหนึ่ง โลกุตระปัญญา ได้แก่ ปัญญาของพระอริยเจ้าประการหนึ่ง ฯ ประการต้น ได้แก่ ปัญญา วิชาศิลปวิทยาต่าง ๆ ที่เป็นไปตามวิสัยของโลก มีความรู้ที่เกี่ยวแก่การ อาชีพเป็นต้น ฯ ประการที่ ๒ ได้แก่ ปัญญาที่สัมปยุตด้วย มรรค ผล นิพพาน ฯ อันปัญญาทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ ตามฐานะ เพราะปัญญาเป็นสิ่งที่ควรเปรียบด้วยแก้วสารพัดนึก ผู้มีแก้ว ชนิดนั้นอยู่ เมื่อความต้องการด้วยสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นนึกน้อมเอาสิ่งนั้น ก็ย้อมได้สมหวังทุกเมื่อ อันปัญญานี้ ก็ให้สำเร็จสิ่งที่ประสงค์ได้ทุกเมื่อ ฉะนั้นเหมือนกัน พระบรมศาสดาจารย์ได้ตรัสสรรเสริญว่าเป็นรัตนะ ของนรชน ดังพระพุทธนิพนธ์ว่า

ปัญญา นรานํ รัตนํ

แปลว่า ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน ดังนี้ ฯ

อันคุณคือปัญญานี้ ย่อมสามารถสอดส่องเหตุการณ์ หรือ สรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งในที่ลับและที่เปิดเผยได้ยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด พระ อาทิตย์พระจันทร์ทั้ง ๒ นี้ อันชาวโลกต่างยกย่องว่ามีคุณมหิมา สามารถ กำจัดมืดให้สว่างได้ทั่วโลก ถึงอย่างนั้น ก็กำจัดได้เฉพาะในสถานที่ เปิดเผย ไม่มีวัตถุอะไรกำบัง ไม่สามารถกำจัดมืดในที่มืดปิดบัง ได้แม้แต่น้อย ส่วนคุณคือปัญญานี้ ย่อมสามารถแผ่รัศมีกำจัดมืดได้ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง และสามารถรู้ทั่วถึงทั้งของหยาบและละเอียดได้ ทุกประการ พระบรมศาสดาจารย์ จึงทรงสรรเสริญว่าเป็นแสงสว่าง ในโลกยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด ดังพระสุคตภาษิตว่า

ปณฺญา โลกสุมิ ปชฺโชโต

แปลว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก ดังนี้

ผู้มุ่งความบริสุทธิ์ ต้องขวนขวายในปัญญาให้มากกว่าทุกอย่าง
ผู้บำเพ็ญศีลสมาธิ ก็ด้วยหวังขึ้นสู่ปัญญา ปัญญาเป็นคุณสูงสุดให้ถึง
วิสุทธิได้ ดังเทศนานัยพุทธภาษิตว่า

ปณฺณาย ปริสุทฺธติ

แปลว่า คนย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ดังนี้ ฯ

ด้วยเหตุนี้ ธีรชนผู้ฉลาดทั้งหลาย จึงกล่าวยกย่องปัญญาว่า
ประเสริฐสุด ดังสุภาษิตว่า

ปณฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ

แปลว่า คนฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญปัญญาว่าประเสริฐ
สุด ดังนี้ ฯ

อันคุณคือปัญญานี้ ย่อมเป็นเหมือนจักษุของใจ สามารถสอด
ส่องเห็นคุณธรรมที่ลึกซึ่งคัมภีร์ภาพได้ ถ้ามีในบุคคลใด บุคคลนั้น
ย่อมปฏิบัติใกล้พระนิพพาน เป็นคู่กับฉานคือความเพ่งพินิจ ดังพระ
พุทธภาษิตว่า

ยมฺหิ ฉานญจ ปณฺญา จ สเว นิพฺพานสนฺติเก

แปลว่า ฉานและปัญญามีในคนใด คนนั้นย่อมปฏิบัติใกล้
พระนิพพาน ดังนี้ ฯ

พระพุทธภาษิตนี้ให้สำเร็จความสันนิษฐานว่า ปัญญาเป็นเหตุ
ให้บุคคลมีฉันทะยินดีต่อพระนิพพาน เพราะอาศัยความยินดีเป็นบูรพ-

ภาคเบื้องบน บุคคลนั้นจึงมีความพยายามสืบทอดในสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ละสิ่งที่ควรละ เจริญสิ่งที่ควรเจริญ ย่อมพ้นจากทุกข์ได้โดยชอบ สรุปลงความว่า ผู้ใดยินดีต่อพระนิพพาน ผู้นั้นย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ดั่งนัยเทศนาพุทธภาษิตข้อสุดท้ายว่า

นิพพานาภีโรโต มจฺโจ สพฺพทฺทฺทฺขา ปมฺจฺจติ

แปลว่า ผู้ยินดีต่อพระนิพพาน ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังนี้

อธิบายว่า คำว่าทุกข์ในพระพุทธานุศาสน์นี้ หมายถึงหลายอย่าง ที่เป็นของประจำสังขาร ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ฯ ที่เป็นของมีขึ้น บางครั้งบางสมัย ได้แก่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯ ที่เป็นเจ้าเรือน ได้แก่ หนาว ร้อน ระบาย ปวดอุจจาระ ปวด ปัสสาวะ ฯ ที่เกิดขึ้นเพราะอวัยวะอันเป็นเจ้าการไม่ทำหน้าที่โดยปกติ ได้แก่ ทุกขเวทยาที่เกิดเพราะพยาธิ ฯ บางอย่างเกิดมีเพราะกิเลสมา เผาให้ร้อน บางอย่างเกิดมีเพราะผลแห่งกรรมชั่วในอดีตบ้าง ปัจจุบัน บ้าง บางอย่างเกิดมีเพราะวิวาททุ่มเถียงกันเป็นมูลบ้าง บางอย่างมี เพราะแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพบ้าง บางอย่างมีเพราะเป็นสภาพประจำ เบนัญจันท์บ้าง โดยความ ก็ได้แก่สภาวะที่ทนลำบากหรือทนอยู่ไม่ได้ นั้นเอง อันทุกข์เหล่านี้ทั้งหมด ย่อมไม่มีใครปรารถนาอยากประสบ เลยสักคนเดียว ถึงอย่างนั้นก็น้อยคนจะพ้นได้ ต้องจำใจจำสวayıไปด้วยฝืนไม่ได้ แต่บางคนกลับสำคัญทุกข์เหล่านี้ทั้งหมด หรือบาง อย่างว่าเป็นสุขไปก็มี ทั้งนี้เนื่องจากไม่เห็นโทษของทุกข์โดยจริง จึงยังมีความยินดีในทุกข์เหล่านั้นอยู่ ผู้นั้นจึงไม่พ้นไปจากทุกข์เหล่านี้

นั้นได้ แต่ถ้าบุคคลใดมาเห็นโทษของทุกข์เหล่านั้นโดยประจักษ์แจ้ง
ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์เหล่านั้น และพยายามเพื่อพ้นจากทุกข์
เหล่านั้น เพราะน้อมใจยินดีต่อพระนิพพาน คือธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่ง
ทุกข์ทั้งปวง ผู้นั้นจึงจะหลุดพ้นจากทุกข์เหล่านั้นได้ เพราะว่าพระ
นิพพานเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ได้ในพระพุทธานุญาตว่า

อนฺโต ทุกฺขสฺส นิพฺพานํ

แปลว่า พระนิพพานเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้ ฯ

จริงอย่างนั้น เพราะพระนิพพานเป็นธรรมหากิเลสเครื่องเสียด
แทงและร้อยรัดมิได้ เป็นธรรมว่างจากกิเลสอาสวะทั้งปวง ได้ใน
พระพุทธานุญาตว่า

นิพฺพานํ ปรมํ สุขญฺญํ

แปลว่า พระนิพพานเป็นธรรมว่างอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

เพราะอย่างนี้แล พระนิพพานจึงชื่อว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง ไม่มีสุข
อื่นจะเทียมถึง เพราะสุขอย่างอื่นเป็นวิปริณัฏฐธรรมไม่ยั่งยืนแก่ผู้ประสบ
และเป็นสุขมีทุกข์เจือปน ส่วนสุขของพระนิพพานเป็นสุขเยือกเย็น
เป็นสุขสคฺโส เป็นสุขถาวรไม่แปรผัน ดังพจนประพันธ์พุทธานุญาตว่า

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

แปลว่า พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงได้กล่าวยกย่องพระนิพพาน
ว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง ประเสริฐกว่าธรรมอื่น ได้ในพระพุทธานุญาตว่า

นิพพาน ปรมาภินิพพาน

แปลว่า พระพุทธทั้งหลายย่อมกล่าวยกย่องพระนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ จึงเห็นได้ว่าผู้ยินดีต่อพระนิพพานอันเป็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ และพยายามละกิเลสค้นหาให้สิ้นเชิง ยังมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญเป็นธรรมสามัคคี ย่อมจะพ้นจากทุกข์ได้ ไม่เหมือนยินดีต่อสิ่งเหล่านี้ เพราะถ้ายินดีต่อสิ่งเหล่านี้ ย่อมมีแต่จะไหลไปหาทุกข์ เพราะสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดล้วนมีทุกข์ประจำ ผู้ยินดีต่อพระนิพพานย่อมพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร ข้อนี้พึงเห็นได้ในพระอริยเจ้าผู้มีในยินดีน้อมไปแล้วในพระนิพพานเป็นนิตัสสนะอุทาหรณ์ ฯ

สรุปความว่า ศรัทธาย่อมเป็นเพื่อนสองของบุคคล ถ้ามีในบุคคลใด ย่อมให้สำเร็จประโยชน์สุขแก่ผู้นั้น แต่ศรัทธานั้นต้องอาศัยปัญญาเป็นคู่ จึงจะให้สำเร็จประโยชน์ในทางที่ศิฝายเดียว ผู้มีศรัทธาอาศัยปัญญากำกับ ยินดีต่อพระนิพพาน ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนี้แล ฯ

ตัวอย่างที่ ๒

๑. ชิกจฺฉา ปรมา โรคา

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ฯ

๒. สฺงฺขารา ปรมา ทุกฺขาล

สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ฯ

๓. เอตํ ฌตฺวา ยถาภูตํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

ความรู้ซื่อนั้นตามเป็นจริงแล้ว ดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ฯ

จักได้บรรยายความตามกระทู้พุทธภาษิต ซึ่งได้ยกไว้เป็นนิกเขป บทเบื้องต้นนั้นไปโดยลำดับ.

ข้อ ๑ ว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่งนั้น ความว่า บุคคลเรา ที่เกิดมาในโลกนี้ ล้วนต้องมีโรคเบียดเบียนด้วยกันทั้งนั้น ไม่เลือกว่า จะเป็นคนมีสกุลสูงหรือต่ำ มีทรัพย์ มียศศักดิ์ หรือยากจนไร้ยศ จะต่างกันก็แต่ว่ามากหรือน้อยพอเยียวยาได้ หรือรักษาไม่ไหวเท่านั้น โรคนั้นเล่า ก็มีหลายอย่างหลายชนิด เหลือที่จะพรรณนาให้ครบถ้วน บางคนก็มีโรครมาก บางคนก็มีโรคน้อยต่าง ๆ กัน อันผู้ที่ จะไม่มีโรคนั้นแทบจะหาไม่ได้เลย ที่กล่าวกันว่า คนนี้คนนั้นเขาเป็น สุขสบายไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ดังนี้ ไซ้ว่าผู้นั้นจะเป็นคนปราศจากโรค เสียทีเดียวก็หาไม่ เป็นแต่มีโรคน้อย หรือเกิดขึ้นเป็นครั้งเป็นคราว ก็หายไป เพราะว่า ชีวิตร่างกายนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นคูจเรื่อน

๑. สอบในสนามหลวง วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔.

ของโรค เป็นที่อาศัยของโรค สมดังพุทธภาษิตในธรรมบท ขุททก.
นิกายว่า

โรคนิทุธ ปภงคุณ

แปลว่า สรีระเป็นรังของโรค เป็นของเปื่อยพัง ฯ แต่ถึงดั่งนั้น
บรรดาโรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น บุคคลย่อมอาจหาแพทย์ผู้สามารถมีความ
รู้ดี มารักษาให้หายได้โดยมาก ยิ่งสมัยนี้ การแพทย์เจริญ ค้น
พบสมุฏฐานของโรค สามารถประกอบโอสถ พยาบาลให้หายได้
มีอยู่เป็นเอนก อนึ่ง โรคบางอย่างเกิดขึ้นแล้ว อาจรักษาให้หายได้
หรือรักษาง่ายก็มีมาก บางคนมีร่างกายบริบูรณ์ มีโรคน้อยไม่ถึง
ต้องหามอมารักษา เพียงแต่บริหารร่างกายให้ดีก็หายได้ คนชนิดนี้
นับเป็นลาภอย่างเอกหาได้ยาก ดังมีพุทธภาษิตที่ตรัสสรรเสริญไว้ว่า

อาโรคฺยา ปรมา ลาภ

แปลว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ฯ

รวมความว่า โรคทั้งหลายดังพรรณนามานี้ ถึงจะมากหรือน้อย
ก็อาจรักษาให้เบาบางหรือหายได้โดยมาก ส่วนโรคคือความ
หิว นั้น เป็นโรคที่รักษาให้หายเด็ดขาดไม่ได้ เป็นโรคมีประจำตัวสัตว์
ทุกชนิ จำเดิมตั้งแต่เกิดมาทีเดียว เพราะชีวิตร่างกายนี้ จำเป็น
ต้องอาศัยอาหารเลี้ยงบำรุงจึงจะทรงชีวิตอยู่ได้ เมื่อได้รับประทาน
เข้าไปแล้ว ไฟธาตุก็ย่อยอาหารนั้นบำรุงส่วนต่าง ๆ ในร่างกายนี้
ครันต่างเวลาแล้ว หรืออาหารเก่าหมดอายุแล้ว ก็หิวอีก จำเป็น
ต้องรับประทานกันเรื่อยไปทุกวันทุกเวลา ถ้าขาดอาหารเสียแล้ว

บุคคลก็ไม่สามารถจะทรงชีวิตอยู่ได้ การที่บุคคลทำการอาชีพกันอยู่
ทุกวันนี้ ก็เพื่อจะได้ทรัพย์มาเป็นเครื่องจ่ายโสดคืออาหาร สำหรับ
รักษาโรคคือความหิวนี้เองเป็นข้อใหญ่ ต้องหากันไปทุกวันไม่มีที่
สิ้นสุด เพราะโรคคือความหิวนี้ เป็นโรคมิประจำสัตว์ดังกล่าวแล้ว
ต้องรักษาเยียวกันไปจนกว่าชีวิตจะดับ จึงจะหมดธุระรักษา
คราวหนึ่ง ที่สุดของโรคคือความหิวนี้ ไปจบลงที่ตายในชาติหนึ่ง
หมดกันไปตอนหนึ่ง เพราะอย่างนี้ พระศาสนาจึงตรัสว่า " ความหิว
เป็นโรคอย่างยิ่ง " ๑ ด้วยเหตุที่ต้องรักษากันเสมอเรื่อยไป ไม่มี
ว่างเว้นดังกล่าวแล้ว ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะชีวิตร่างกายนั้น เป็น
สังขารอันปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะเจริญต่อไป
ได้ ก็ต้องอาศัยปัจจัยคืออาหารเป็นเครื่องสนับสนุนต่อไปอีก เพราะ
สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมต้องเป็นไปตามปัจจัย สมดังพระราช-
ภาษิตว่า

ยถาปัจจัย ปวตฺตุนฺติ

สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย ดังนี้ ๑ สิ่ง
ปัจจัยปรุงแต่งกล่าวคือสังขารนั้น จำเป็นต้องปรนปรี้อหาเครื่องสนับสนุน
ทะนุบำรุงเรื่อยไป จึงต้องเป็นทุกข์ สมดังกระทู้พุทธภาษิต
บาทที่ ๒ ว่า

สงฺขารา ปรมฺมา ทุกฺขา

แปลว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ๑ อันสังขารทั้งหลาย
นั้นแยกโดยประเภทเป็น ๒ คือ อุปาทินนกสังขาร สังขารที่มีใจ

ครอง ๑ อนุปาทินนกสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง ๑ สังขารที่มี
ใจครอง ได้แก่ มนุษย์และสัตว์ทุกชนิด สังขารที่ไม่มีใจครอง
ได้แก่ รถ เรือ ต้นไม้ ภูเขา เหล่านี้เป็นต้น ข้อที่ว่าเป็นทุกข์
นั้น เพราะสังขารทั้ง ๒ ชนิดนั้น ล้วนเป็นของไม่คงทนถาวร ย่อม
เป็นของไม่เที่ยง จำต้องวิบัติแปรผันไม่เป็นธรรมดา สมดังธรรม-
ภาษิตว่า

ยงฺกิลฺลจฺจํ สมุทฺยชฺชมมํ สพฺพพฺนตํ นิโรธชฺชมมํ

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมี
ความดับไปเป็นธรรมดา ฯ เมื่อไม่เที่ยงเช่นนี้ จึงจัดว่าเป็นทุกข์
เพราะไม่เป็นไปตามปรารถนาเป็นต้น ส่วนที่ไม่มีใจครอง ก็ต้องแตก
หักทรุดโทรมไปเหมือนกัน ฯ คำว่าเป็นทุกข์อย่างยิ่งนั้น น่าจะหมาย
เอาแต่ทุกข์ที่ปรากฏแก่สังขารที่มีใจครอง เนื่องด้วยทุกข์เป็นเจตสิก-
ธรรมเป็นข้อใหญ่ ฯ ถึงอย่างนั้น ท่านว่าสังขารทุกชนิด ย่อมมี
ลักษณะ ๓ เสมอกัน คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนี้
ก็ย่อมอาจได้ในสังขารประเภทหลังด้วย ฯ อุทาหรณ์ในส่วนอนุปาทินนก-
สังขาร เช่นบุคคลเกิดมาแล้ว ต้องเป็นทุกข์ในการหากิน ต้องเป็น
ทุกข์ในการบำรุงรักษาร่างกาย ต้องเป็นทุกข์ในการรักษาทรัพย์สมบัติ
ไหนจะต้องเลี้ยงดูครอบครัว ไหนจะต้องระวังตัวไม่ให้ถูกเขาเบียดเบียน
บีบบังคับ อย่างนี้ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น ดังจะกล่าวไว้ว่า เกิดมาไม่ได้เกิดมา
แต่ตัว พาเอาทุกข์มาด้วย หรือสร้างทุกข์อย่างเดียวเท่านั้นให้เกิดขึ้น
สมด้วยธรรมภาษิตที่วชิราภิกษุณีกล่าวว่า

ทุกข์เมว हि สมุโภติ ทุกข์ํ ตัญฺจติ เวติ จ

นาถฺยตฺร ทฺกฺขา สมุโภติ นาถฺยตฺร ทฺกฺขา นิรุชฺชติ

ทุกข์นั้นแล ย่อมเกิดขึ้นด้วย ทุกข์ ย่อมตั้งอยู่ด้วย ย่อมแปร
ไปด้วย นอกจากทุกข์ หาอะไรเกิดมิได้ นอกจากทุกข์ หาอะไรดับ
มิได้ ดังนี้ ฯ

สัตว์ทุกประเภทเกิดมาแล้ว ย่อมต้องแก่ เจ็บ ตาย ไปเป็น
ธรรมดา ต้องเป็นทุกข์ ซ้ำเหล่านี้ เป็นทุกข์ประจำสังขาร สมดัง
บาลีว่า

ชาติปี ทฺกฺขา

แม้ความเกิด เป็นทุกข์

ชราปี ทฺกฺขา

แม้ความแก่ เป็นทุกข์

มรณฺปี ทฺกฺขา

แม้ความตาย เป็นทุกข์

สรรพสัตว์ทุกชนิด ผู้ยังมีกิเลสอาสวะ จึงต้องประสบทุกข์
เหล่านี้เรื่อยไป เมื่อยังเกิดมีสังขารอยู่ตราบใด ก็ต้องประสบทุกข์
อยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดมาปฏิบัติตนให้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมที่
ประณีตยิ่งขึ้นไปถึงที่สุด กล่าวคือ ทำศีล สมาธิ ปัญญา ของตน
ให้ไพบูรณ์ในสันดาน ค้นพบสมุฏฐานของทุกข์ เมื่อทราบตามเป็นจริง
ว่า สังขารเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ดังนี้แล้ว ใช้ปัญญาพิจารณาหาอุบายปลด
ความยึดมั่นถือมั่นในสังขาร ปล่อยวางความยึดถือในสังขารเสียแล้ว

ก็เป็นหมดทุกข์ ข้อนี้สมจริงด้วย ๒ บาทคาถาว่า

เอตฺ ฌตฺวา ยถาภูตํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

ความรู้ข้อนั้นตามเป็นจริงแล้วดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ
อธิบายว่า ความยึดมั่นในสังขารว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตัว
ตนของเรา ดังนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบไปด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็น
ปปัญจกรรมเครื่องเนิ่นช้า เป็นประจุเชือกหรือข่ายคล้องตัวไว้ ไม่
ให้หลุดไปจากชาติภพได้ จึงจำเป็นต้องประสพทุกข์ เมื่อผู้มีปัญญา
มาพิจารณาเห็นโดยถ่องแท้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรม
ทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ ชื่อว่าดำเนินเข้าไปสู่ความบริสุทธิ์ อันทำ
ให้ทุกข์หมดไป สมด้วยพระคาถาว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ --- --- ---

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ --- --- ---

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺหตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

ความว่า เมื่อใด บุคคลมาพิจารณาเห็นอยู่ด้วยปัญญาว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
ดังนี้ เมื่อนั้น ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ ข้อนี้เป็นทางแห่งความหมดจด
ฉะนี้ ฯ เมื่อบุคคลมีปัญญาพิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้วปฏิบัติดำเนินไป
ตามปฏิปทานั้น ชื่อว่าปลดเปลื้องความยึดถือมั่น ด้วยตัณหา มานะ
ทิฏฐิเสียได้ ดังพระปัญญาวัคคีย์ทูลสนองพระศาสดาว่า "เนตฺ มม "
นั่นไม่ใช่ของเรา "เนโสหสมฺมิ " นั่นไม่เป็นเรา " น เมโส อตฺตา "

ฉันไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ ผู้มีความเห็นเช่นนี้ ชื่อว่าดับสังขาร
ทั้งหลายเสียได้ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน เป็นผู้ถือที่สุดแห่ง
ทุกข์ กล่าวคือเป็นผู้ไม่มีทุกข์ แม้สังขารเหล่านั้นจะวิบัติแปรผันไป
จิตของท่านผู้นั้น ย่อมไม่หวั่นไหว ไม่เป็นทุกข์เดือดร้อนไปตาม
เพราะท่านเป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความสุขอย่างยอดเยี่ยม ด้วยความ
สงบจากกิเลสทั้งปวง แล้วประสบสุขที่ไม่มีสุขอื่นจะเปรียบได้ ข้อนี้
สมด้วยพุทธภาษิตตรัสสรรเสริญไว้ว่า

นตฺถิ สนฺตปิรํ สุขํ

สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบ ย่อมไม่มี ดังนี้ ฯ แม้สังขารของ
ท่านผู้นั้นจะต้องแตกดับไป ท่านก็หาอาลัยเป็นทุกข์ไม่ ทั้งไม่ต้อง
กลับมาเกิดประสบทุกข์ต่อไป จึงชื่อว่าดับเป็นสุขได้อีกประการหนึ่ง
ดังบาลีว่า

เตถํ วุปลโม สุขํ

ความเข้าไปดับแห่งสังขารเหล่านั้น เป็นสุข ดังนี้ ฯ เรียกโดย
ศาสนโฆหารว่านิพพาน นับเป็นสุขอย่างยอดเยี่ยม สมจริงดังบาทพระ
คาถาว่า

นิพพานํ ปรมํ สุขํ

พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

รวมความแห่งกระทู้ธรรมภาษิตทั้ง ๓ นี้ ได้ความว่า ธรรม
อย่างยิ่ง ๓ ประการ คือ ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เป็นโรคประจำ
สังขารของบุคคล เมื่อสังขารยังมีตราบใด โรคนี้ก็จะคงมีอยู่ตราบนั้น

ไม่มีใครสามารถจะบำบัดให้หายได้เด็ดขาดเหมือนโรคคือพยาธิต่างอื่น
ได้ ต่อเมื่อสังขารดับแล้วก็หมดกันไปตอนหนึ่ง อนึ่ง สังขารซึ่งมีโรค
ต่าง ๆ ประจำ กับทั้งมีโรคอย่างยิ่งคือความหิวประกอบอยู่ด้วย จึง
เชื่อว่าเป็นทุกข์อย่างยอด ช้ำผู้มีปัญญาทราวมามีความยึดมั่นถือมั่นเข้า
จับกำกับอยู่ด้วย จึงเป็นทุกข์ใหญ่หลวงทีเดียว ส่วนผู้รู้มีปัญญาใช้ญาณ
พิจารณาเห็นตามเป็นจริงแล้ว บำเพ็ญไตรสิกขาให้ไพบูรณ์ในตน
ละความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ จึงได้ประสพสุขอย่างเอก ไม่มีความสุข
อย่างอื่นจะเปรียบปาน ดังบรรยายมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

ตัวอย่างที่ ๓

๑. ทูราวาสา ฆรา ทุกุขา

เรือนที่อยู่ครอบครองไม่ดี ย่อมให้เกิดทุกข์ ฯ

๒. สามญฺเฒ สมโณ ทิฏฺฐเฐ

ผู้เป็นสมณะ พึงตั้งอยู่ในธรรมของสมณะ ฯ

๓. นตฺถิ สนฺติปริ สฺขํ

สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี ฯ

บัดนี้ จะได้อธิบายความในธรรมภาษิตทั้ง ๓ ข้อ ที่ได้ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นเป็นลำดับไป ฯ

ดำเนินความว่า บรรดาสรรพสัตว์ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ ซึ่งได้นามสมมติว่าสัตว์นิกาย ต่างมีความคิดความเห็นของสติปัญญาแตกต่างกัน ตามอุปนิสัยและความเคยชินของสัตว์จำพวกนั้น ๆ แต่ที่มีอุปนิสัย เข้มแข็ง บึกบึน อาจหาญ และมีใจสูงตามสภาพ หรือได้รับความเจริญตามหลักธรรมชาติหรือวิทยาศาสตร์นั้น ได้แก่มนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีใจสูงสุด และมีอำนาจใหญ่กว่าสัตว์ทั้งปวง สัตว์จำพวกนี้รู้จักแสวงหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม หยูกยา และที่อยู่อาศัย ผิดแตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เพราะความเป็นผู้รู้จักตกแต่งและประดับประดาความเป็นอยู่ จึงเป็นเหตุให้รู้จักสร้างบ้านสร้างเรือนและแสวงหาอุปกรณ์วัตถุทุกอย่างเพื่อให้เกิดใจให้มีขึ้น แล้วครอบครองรักษาที่อยู่

๑. สอบในสนามหลวง วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕.

อาศัยและสมบัติทุกอย่างของตนไว้ เพื่อสงวนกรรมสิทธิ์มิให้ผู้อื่น
ล่วงละเมิด ถ้าครอบครองไม่ดี ย่อมให้เกิดทุกข์ กล่าวคือไม่ยัง
ความสุขให้เกิดมี สมด้วยบาลีกระทู้ที่ ๑ ว่า

ทรวาสา ฌรา ทุกขา

เรือนที่อยู่ครอบครองไม่ดี ย่อมให้เกิดทุกข์ ฯ

อธิบายว่า ฌราวาสคือผู้ครอบครองเรือน ต้องเอาใจใส่ปฏิบัติ
รักษาเรือนของตน มิหมั่นปิดกวาดเช็ดถู และดูแลตรวจตราซ่อมแซม
เป็นต้น เมื่อไม่หมั่น ปล่อยให้ปรักหักพังรกรุงรัง ย่อมเป็นมลทิน
กล่าวคือนำความมัวหมองหรือทรุดโทรมมาสู่เรือนนั้น สมด้วยกระทู้
พุทธภาษิตอันมาในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

อนุฐานมลา ฌรา

เรือนมีความไม่หมั่น เป็นมลทิน ฯ

อันผู้จะรักษาเรือนหรือครอบครองเรือน ไม่ควรประมาท สม-
เด็จพระบรมโลกนาถตรัสไว้ในธรรมบทว่า

ปมาโท รุกขโต มลํ

ความประมาท เป็นมลทินของผู้รักษา ฯ

เรือนที่จะตั้งอยู่ยั่งยืนมั่นคงแข็งแรง และไม่รกรุงรัง ก็เพราะ
เจ้าของผู้ครอบรักษา หมั่นคอยเอาใจใส่ดูแล และไม่ประมาท ฯ
ฌราวาสคือผู้อยู่ครอบครองเรือน มีกิจที่จะต้องทำมาก เมื่อประพฤติ
ปฏิบัติไม่ดีคือทำไม่สมควร ย่อมให้เกิดทุกข์ เกิดความไม่ดีไม่งาม
กล่าวคือฌราวาสต้องมีกตัญญูทวนเวลาที่ต่อมารดาบิดา อุปัชฌายะอาจารย์

และพระราชามหากษัตริย์ของตน และต้องบำเพ็ญตนให้เป็นบุพพการี
ของบุตรธิดา ดำรงความเป็นศฤหบดี คือ เอาใจใส่ต่อกันโดยฐาน
เป็นสามีภรรยา และสงเคราะห์ญาติมิตร พระภิกษุสงฆ์สามเณร
ตลอดจนคนยากจนอนาถา ภารกิจเหล่านี้ ยากที่ฆราวาสจะบำเพ็ญ
ให้บริบูรณ์ได้ เมื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์ได้ ย่อมเป็นที่สรรเสริญและรักใคร่
นับถือของคนทั่วไป หากไม่บำเพ็ญหรือบำเพ็ญบกพร่อง ย่อมได้รับ
ทุกข์เดือดร้อน คือไม่มีใครนิยมนับถือ และถูกรหาของชนทั่วไป
ถึงอันโทษนผู้อาศัยอยู่ภายในครอบครัวเดียวกัน ก็ไม่สามารถที่จะสามัคคี
กันได้ ที่กล่าวมานี้ เป็นแต่เรือนภายนอกอันเป็นที่อยู่อาศัยของบุคคล
ส่วนเรือนภายใน คืออรรถภาพร่างกายนี้ อันเป็นที่อยู่ของจิต จิต
เป็นผู้ครอง ถ้าผู้ครองไม่ดี ปล่อยให้กายทำชั่วทุจริต ก็นำโทษภัย
และทุกข์มาให้โดยน่านับการ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เรือนที่อยู่
ครอบครอบไม่ดีย่อมให้เกิดทุกข์ ฯ

เมื่อฆราวาสผู้เห็นทุกข์ในการครอบครองเรือน และรู้เท่าตาม
ความเป็นจริงแล้วว่า การอยู่ครอบครองเรือน หากทำไม่ดี คือ
ประพฤติปฏิบัติไม่ดี ย่อมให้ทุกข์แน่นอน จึงคิดหาอุบายเครื่องพ้นทุกข์
อันประการที่จะพ้นจากทุกข์นั้นได้ ต้องดำเนินตามทางที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย
ดำเนินกันมาแล้ว คือการออกบวช ซึ่งเรียกว่าบรรพชา การถือบวช
เป็นอุบายงดเว้นการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เป็นทางที่ดี ต้องตาม
พระบาลีว่า

สาธุ โข ปพพชา

การบวชดีนักแล ฯ

บรรพชิตคือนักบวชผู้ละเคหสถานบำเพ็ญอนาคาริกวินัย ถึงความ
สงบร้างจากบาปกรรม นี้แลคือสมณะ ฯ ผู้เป็นสมณะพึงดำรงอยู่ใน
ธรรมของสมณะ ธรรมของสมณะนั้นก็คือความเป็นผู้สงบร้างกาย
วาจาใจ ต้องตามเทศนานัยกระทู้ที่ ๒ ว่า

สามญฺเณ สมโณ ติฏฺฐเณ

ผู้เป็นสมณะพึงตั้งอยู่ในธรรมของสมณะ ดังนี้ ฯ

อธิบายว่า ผู้เป็นสมณะไม่พึงทำบาปกรรม ควรบำเพ็ญแต่
บุญกุศล ซึ่งเป็นส่วนสัมมาปฏิบัติ เพื่อชำระจิตของตนให้หมดจด
บริสุทธิ์ด้วยดี ต้องตามโอวาทานุศาสนิ ซึ่งนำในโอวาทปาฏิโมกขปาฐะ
และธรรมบท ขุททกนิกายนั้นว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสุสฺสอพฺทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานุสฺสาสนํ

ความว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม การ
ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ธรรม ๓ ข้อนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย ฯ

โดยย่อ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๓ ข้อนี้ก็คือ ผู้ที่ตั้งอยู่ในปาริ-
สุทธิศีล ๔ มีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้นก็ดี เรียกว่าสมณะ ฯ ผู้เป็น
สมณะต้องเป็นสมณะที่ดี ได้ในบาลีว่า

สมโณ อสฺส สุตฺตสมโณ

ผู้เป็นสมณะ พึงเป็นสมณะที่ดี ฯ

สมณะที่ดีจะต้องเว้นจากบาป มีการฆ่าสัตว์อื่นและเบียดเบียน สัตว์อื่นเป็นต้น เพราะผู้ฆ่าสัตว์อื่น และเบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่าสมณะ ข้อนี้ต้องตามพระบาลีอันมาในธรรมบทขุททกนิกายว่า

น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรฺรูปมฺมาตี

สมโณ โหติ ปรี วิหฺเรนฺนฺโต

ผู้เข้าไปฆ่าสัตว์อื่น และเบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่าสมณะเลย ฯ และคำว่าสมณะคือผู้สงบรับ จะมีก็เฉพาะศาสนานี้เท่านั้น อื่นจากศาสนานี้ไม่มี ต้องตามบาลีอันมาในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

สมโณ นตฺถิ พาหิโร

สมณะภายนอกศาสนาไม่มี ฯ

แม้ถึงจะมีก็ไม่รับรองว่าสมณะ และคำว่าสมณะต้องตั้งอยู่ใน ธรรมสงบ ไม่เป็นข้าศึกหรือปฏิปักษ์ในโลก มุ่งแต่จะบำเพ็ญคุณงาม ความดีให้เกิดมี ดังพระบาลีมาในสคาถวรรค สังยุตตนิกายว่า

สมณิธ อรณา โลก

สมณะไม่เป็นข้าศึกในโลก ดังนี้ ฯ

อันสมณะผู้หวังความสุข พึงตั้งอยู่ในสันติธรรม เพราะสันติ- ธรรมเป็นเหตุนำความสุขอันยิ่งให้เกิดเป็นอันดี ดังพระบาลีกระทู้ที่ ๓ รับรองความข้อนี้ว่า

นตฺถิ สนฺติปรี สุขํ

สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี ฯ

อธิบายว่า ความสงบกายวาจาใจจากอาสวกิเลสทั้งปวง มี โลกะ

โทสะ โมหะ เป็นต้น อันชักนำไปเป็นไปในทางที่ชั่วมีประการต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น เรียกว่า สันติ คือความสงบ ๆ ความสงบอันบุคคลจะพึงได้นั้น เบื้องต้นต้องบำเพ็ญศีลเครื่องฝึกหัดกายวาจาให้สงบ ตามควรแก่ภาวะของตน เพื่อกำจัดกิเลสอย่างหยาบให้พินาศ แล้วบำเพ็ญสมาธิ ทำใจให้สงบจากกิเลสอย่างกลาง มีนิวรรณ์ ๕ เป็นต้นให้หมดไป แต่นั่นจึงบำเพ็ญปัญญาความรู้รอบคอบซึ่งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงแล้ว กำจัดราคะ ปฏิฆะ อวิชชา อันเป็นกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งเรียกว่า อนุสัย อันนอนเนื่องอยู่ในจิตให้หมดสิ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตก็ถึงความสงบ อันเป็นเหตุให้เกิดสุข ซึ่งไม่มีสุขใด ๆ จะเทียบเท่า ๆ ความสงบกายสงบวาจาเป็นสงบภายนอก สงบใจเป็นสงบภายใน ความสงบภายในนี้แลท่านว่าพระนิพพาน เพราะผู้ปฏิบัติ ระวังรักษาความสงบและสุขให้เจริญมีกำลังมากขึ้น จนถึงได้อุประวิเวก ปราศจากกิเลสเครื่องก่อกุศลแล้ว ย่อมได้สุขอย่างยิ่ง สมจริงดังพระบาลีมาในมหาปริณิพพานสูตรว่า

นาถุญ นิพพานโต สนฺติ

ความสงบอื่นจากความดับแห่งกิเลส (คือพระนิพพาน) ไม่มี ๆ พระนิพพานนั้นท่านจัดเป็น ๒ ประการ ดังบาลีบรรหารมาในมหาปริณิพพานสูตรว่า

เทวมา ภิกฺขเว นิพพานชาตุโย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ มี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสส. นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง อนุปาติเสสนิพพานธาตุอย่างหนึ่ง ๆ

กิเลสทั้งหลายสงบระงับโดยสิ้นเชิง เหลือแต่เบญจขันธ์ที่เป็น ส่วนบริสุทธิ์ เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ฯ กองทุกข์ดับสิ้นเชิงคือ ขันธ์ที่เป็นส่วนบริสุทธิ์นั้นดับ เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน ฯ พระ นิพพาน ปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นกล่าวว่า รากทุกข์โย เป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ โทสทุกข์โย เป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ โมหทุกข์โย เป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะ ดังนี้บ้าง ว่าเป็นสภาพ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดังนี้บ้าง ว่า มตนิมุตโน บรรเทาเสียซึ่งความเมา ปิปลา- วินโย นำออกเสียซึ่งความระหาย อาลยสมุคฺฆาโต ถอนเสียซึ่ง อาลัย วุฏฺฐุปฺเจโท ตัดเสียซึ่งวัฏฏะ ตณฺหุขโย เป็นที่สิ้นตัดหา วิราโค เป็นธรรมอันสำรอกกิเลส นิโรโธ เป็นธรรมอันดับ ดังนี้ บ้าง ว่าเป็น อสังขตะ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ความดับไม่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ ความแปรก็ไม่ปรากฏ ดังนี้บ้าง ฯ อันที่จริง พระนิพพานเป็นสภาพสูญ คือว่างจากความเป็นสัตว์บุคคล ต้องตามพระนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าว่า

นิพพานัน ปรมฺ สุญฺญํ

พระนิพพานเป็นธรรมว่างอย่างยิ่ง เป็นเอกันตสุข คือเป็นสถก โดยส่วนเดียว และเป็นนิรามิสสุข สุขไม่เจือด้วยอามิส ใต้ในภายิต อันมาในที่แห่งเดียวกันว่า

นิพพานัน ปรมฺ สุขํ

พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ฯ

อธิบายว่า สุขต่าง ๆ ที่สัตว์ได้เสวยอยู่ในโลก เป็นสุขเวทนา

คือเจือด้วยทุกข์ ไม่เป็นสุขโดยส่วนเดียว ส่วนสุขซึ่งเกิดจากสันตติคือ
พระนิพพาน เป็นเอกันตบรมสุข เพราะใจสงบจากกามวิตกเป็นต้น
ยังสุจริตให้เกิดในไตรทวาร ดำเนินขึ้นไปตามลำดับจนบรรลุอรियมรรค
ได้อริยผล ถึงความเป็นอริยบุคคล นัยนี้เรียกว่าสุขเกิดแต่สันตติคือพระ
นิพพาน ซึ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้ ฯ

สรุปความว่า ฆราวาสคือผู้อยู่ครอบครองเรือน ต้องครอบครอง
ด้วยความหมั่น ความขยันเป็นอันดี จึงจะไม่เกิดทุกข์ แม้ระวัง
รักษาและครอบครองที่อยู่เช่นนั้น ทุกข์ก็ยังเกิดได้ ควรพิจารณาหา
ทางหลีกเลี่ยงจากทุกข์ ด้วยการออกบวช ประพฤติตนเป็นบรรพชิต
ซึ่งเรียกว่าสมณะ แล้วบำเพ็ญสมณธรรมให้บริบูรณ์ คือดำรงอยู่ใน
ธรรมของสมณะนั้นแล แต่นั้นกายวาจาใจ ก็จะสงบจากกิเลสสวะ
ซึ่งเป็นบาปกรรมให้ได้สันตติสุข ซึ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน
ธรรมทั้ง ๓ ประการ คือ :-

ทุรวาสา ฆรา ทุกุขา

เรือนที่อยู่ครอบครองไม่ดี ย่อมทำให้เกิดทุกข์ ๑

สามญฺเณ สมโณ ติฏฺฐเ

ผู้เป็นสมณะ พึงตั้งอยู่ในธรรมของสมณะ ๑

นตฺถิ สนฺตปิรํ สุขํ

สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี ๑

มีเนื้อความพร้อมทั้งอรรถอธิบาย ดังบรรยายมาด้วยประการฉะนี้

แล ฯ

ตัวอย่างที่ ๔

๑. กาโล ฆสติ ภูตานิ สพุพานว สหตุตนา

กาลย่อมกินสรรพสัตว์กับทั้งตัวมันเอง ฯ

๒. วิริเยน ทุกขมจเจติ

คนล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ฯ

๓. วิสุทฺธิ สพุพเกฺลเสหิ โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุติ

ความหมจดจากกิเลสทั้งปวงเป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง ฯ

วาระนี้ จักให้พรรณนาความแห่งกระทู้สุภายิต ซึ่งลิขิตไว้ ณ เบื้อง
ต้นนั้น เป็นอนุสนธิถากถาวประพันธ์กันไปโดยลำดับ ฯ

อธิบายว่า ความเป็นอยู่ของมนุษย์ชน ย่อมต้องอาศัยสิ่งอัน
เป็นปัจจัยทั้งภายในและภายนอก เป็นอุปกรณวัตถุสนับสนุนความเป็น
อยู่นั้นให้ดำรงคงชียอยู่ได้ เหตุด้วยความจำเป็นแห่งชีวิตบังคับที่จะต้อง
แสวงหาปัจจัยเครื่องอาศัยอันสมควรแก่อัตภาพร่างกาย อาทิว่า อาหาร
เครื่องนุ่งห่ม ทั้งวัตถุเครื่องบริโภค และวัตถุเครื่องอุปโภค สำหรับ
จะได้มาปรนปรือชีวิตของตนให้ดำรงอยู่ในโลก และเพื่อให้ได้รับความ
ผาสุก ความเจริญแห่งอัตภาพของมนุษย์ ทวีขึ้นเพียงใด ความต้อง
การแห่งปัจจัยวัตถุก็ย่อมมีมากขึ้นเป็นเงาตามตัวเพียงนั้น ชีวิต อัตภาพ
สุข ทุกข์ ก็มีการรับและการต่อต้านอารมณ์มากขึ้น ความเสื่อมและ
ความเจริญแห่งวัยก็ย่อมเป็นไปตามกาลเทศะ ผู้หวังผลคือความผาสุก

๑. สอบในสนามหลวง วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖.

แก่ชีวิตของตน จึงพยายามที่จะถนอมตนให้พ้นจากแหล่งแห่งความทุกข์
ยาก ด้วยการบำเพ็ญกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นให้เป็น
ไปด้วยดี จนสามารถที่จะปิดเป่าบรรดาสรรพกิเลส เหตุก่อให้เกิดทุกข์
ให้หมดสิ้นไปได้ ต่อแต่นั้น บรรรมสุขก็จักเกิดมี สมด้วยพระโอวาทา-
นุศาสน์ ที่ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า

กาลโศ ฆสติ ภูตานิ สพุพานเว สหตุตนา

วิริเยน ทุกขมจเจติ

วิสุทฺธิ สพุพเกลเสหิ โหติ ทุกฺขเหหิ นิพุพุติ

กาลย่อมกินสรรพสัตว์กับทั้งตัวมันเอง คนล่วงทุกข์ได้เพราะ
ความเพียร ความหมองจจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์
ทั้งปวง ฯ

จักได้ขยายความแห่งธรรมภาษิตนี้ต่อไป ความแห่งบาลีกระทู้
ต้น กล่าวถึงกาลเวลาที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไป ก็ได้แก่ วัน เดือน ปี
ข้างขึ้น และข้างแรม ที่กำหนดกาล อดีต อนาคต และปัจจุบัน
นี้เอง คำว่า " สรรพสัตว์ " ในกระทู้นี้ ก็ได้แก่บรรดาสัตว์ทั้งปวง
ในโลกนี้ แต่ในที่นี้หมายเอาเฉพาะมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นภพสัตว์
ควรได้บรรลุมิธรรมอันดีได้ ที่กล่าวว่า " กาลย่อมกินสรรพสัตว์กับ
ทั้งตัวมันเอง " นั้น ก็เพราะว่า บรรดาสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้
อันใคร ๆ จักทราบความเจริญหรือความเสื่อมแห่งสังขารร่างกายได้
ย่อมมีทางกำหนดรู้ได้ด้วยชั้นแห่งวัย ซึ่งท่านแยกไว้เป็น ๓ คือ
ปุนต้น สังขารร่างกายแปรมาในฝ่ายเจริญ จิตเจตสิกแล่นเร็ว เต็มไป

ด้วยความสนุกสนาน แต่ความยิ่งคิดทางไตรทวารมีน้อย ชั้นนี้กำหนด
เป็นปฐมวัย. ปูนกลาง อตภาพเจริญเต็มที่ รู้จักยังคิดในการทำและ
พูด รู้จักผิดชอบ จิตเจตสิกหนักแน่น ชั้นนี้กำหนดเป็นมัชฌิมวัย
ปูนสุดท้าย สังขารแปรลงในข้างทรุดโทรม จิตเจตสิกซึมเซื่องเงื่อง
หอย ชั้นนี้กำหนดเป็นปัจฉิมวัย. ความเปลี่ยนแปลงแห่งกาลเวลา
วันคืนหมุนเวียนไปเท่าใด วัยแห่งสรรพสัตว์ ก็ย่อมต้องคล้อยตาม
ไปเท่านั้น หรือจะกล่าวว่า ความเสื่อมและความเจริญ แห่งสรรพ-
สัตว์มีเท่าใด กาลเวลาย่อมมีเท่านั้น ทุก ๆ ระยะเวลาแห่งความก้าวหน้า
หรือถอยหลังกลับแห่งบรรดาสรรพสัตว์ที่เคลื่อนไหวอย่างไร กาลเวลา
ก็ย่อมรุกรันไป ติดตามไปเสมอ ไซ้แต่เท่านั้นก็หามิได้ แม้ถึงกาล
จะรุกรันสรรพสัตว์ดังอธิบายมาแล้วนั้นก็จริง แต่กาลเวลาเองก็ย่อม
หมดสิ้นไปเหมือนกัน เช่น วันที่ ๑ สิ้นไป วันที่ ๒ เกิดแทน
วันที่ ๒ สิ้นไป วันที่ ๓ มีแทน ดังนี้ จะเห็นได้ว่า วันที่ ๑ ที่ ๒
นั้นเป็นกาลเวลา ก็ย่อมหมดสิ้นไปด้วย ฉะนั้น บรรดาสรรพสัตว์
ในโลกนี้ จึงถูกความหมุนเวียนแห่งกาลเวลารุกรัน และกาลเวลา
ก็หมดสิ้นไปด้วย สังขารของมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จึง
สมด้วยคาถาประพันธ์อันมาในสคาถาวรรค สังยุตตนิกายว่า

อจฺจนฺตํ อโห รตฺตา ชีวิตํ อปรุชฺชตฺติ

อายุ จิยติ มจฺจํ กุณฺนทฺนมิโวทกํ

อนาถหนอ ! วันคืนย่อมล่วงไป ชีวิตย่อมรุกรันเข้ามา อายุ
ของสรรพสัตว์ย่อมสิ้น ไป เปรียบเหมือนน้ำแห่งแม่น้ำน้อยฉะนั้น ฯ

ความในพระคานานี้ ท่านแสดงถึงชีวิตความเป็นอยู่ว่า เป็นธรรมชาติ
ที่จะต้องถูกวันคืนรุกรันเข้ามาหา แสดงถึงอายุว่า เป็นสภาพที่ต้อง
หมดไปสิ้นไป ตามความล่วงไปแห่งวันคืน คุณน้ำอันมีอยู่ในแม่น้ำ
น้อย ถูกความร้อนแห่งพระอาทิตย์แผดเผา ก็จะหมดสิ้นไป ทั้งที่มีอยู่
ในแม่น้ำ ทั้งที่ชิมซาบอยู่ในพื้นแห่งภูมิภาคฉะนั้น หากผู้รักษาดน
สงวนตน หวังความผาสุกแก่ตน พึงรักษาดนไว้ให้ดีทั้ง ๓ กาล
เพราะถ้าเรามีชีวิตอยู่โดยปราศจากการทำประโยชน์ให้แก่ตนหรือให้แก่
โลก ก็จะได้นามว่าเป็นคนรกโลก คตินชาติบางชนิจะมีประโยชน์
มากเสียดกว่า บัณฑิตผู้รู้จักคุณค่าแห่งชีวิตและรู้จักราคาแห่งกาลเวลา
ย่อมรับชวนขวยบำเพ็ญกรณียกิจแก่ตนและผู้อื่นเสมอ ไม่ยอมปล่อยให้
ให้กาลเวลารุกรันชีวิตของตนโดยไม่มีสารประโยชน์ และทั้งไม่ปล่อยให้
ให้กาลเวลาล่วงไป โดยพาเอาอายุของตนให้หมดสิ้นไปเปล่า ๆ ด้วย
เพราะบัณฑิตย่อมถือว่า กาลเวลาที่ล่วงไปแล้ว ที่ดึงดูเอาชีวิตของตน
ไปแล้ว ย่อมเรียกร้องกลับคืนมิได้ จึงมีความชวนขวยประกอบตน
ให้ตรงต่อผลที่มุ่งหมายทั้งคดีโลกและคดียุทธธรรม ด้วยความเพียรบากบั่น
ไม่ทอดอ้อยต่อธุระหน้าที่ ๆ ตนกระทำ ประกอบธุระสมควรแก่กาล-
เทศะด้วยความอดสาหะอย่างแรงกล้า ไม่พรั่นพริ้งต่อสิ่งอันเป็นอุปสรรค
แก่ความสำเร็จ เพราะมุ่งที่จะปลดแอกแห่งความทุกข์นั้นให้สิ้นไป
ได้ในกระทู้ธรรมภายิต อันเป็นบาทคานาที่ ๒ รองรับว่า

วิริเยน ทุกขมจเจติ

คนล่วงทุกข์ได้ เพราะความเพียร ฯ

ความเพียรในกระตุนี่ท่านหมายเอาความเพียรชอบ ซึ่งเรียกกันว่า สัมมาวายามะ ความเพียรนี้แหละ เป็นบันไดแห่งความผาสุกของมนุษย์ เพราะการกระทำอะไรทุกอย่าง หากไร้วิริยธรรมเสียแล้ว จักหวังผลอันไพบูลย์มิได้เลย จึงเป็นการจำเป็นที่ผู้หวังผลคือความผาสุก จะต้องใช้ความเพียรเป็นฐานะที่ตั้งแห่งการประกอบกิจทุกประเภท แม้ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิต ก็ต้องใช้ความเพียร เป็นกำลังสำคัญ ความเพียรในอันประกอบกิจธุระนั้นมีมาก ยากที่จะกล่าวให้สิ้นสุดได้ แล้วแต่คนเรา จะมีหน้าที่ ๆ ตนจะประกอบชนิดใด ก็พึงใช้ความเพียรในหน้าที่ ๆ ตนประกอบชนิดนั้น แต่เมื่อเราจะรวมกล่าวแล้วก็มีอยู่ ๒ ประการ คือเพียรเพื่อละความชั่วประพฤติกว้างคืออย่าง ๑ เพียรเพื่อรักษาความดีนั้นไว้ให้เจริญโดยลำดับและกีดกันความชั่วมิให้เกิดขึ้นอย่าง ๑ ฉะนั้น ธรรมกล่าวคือความเพียรนี้จึงเป็นคุณเกื้อกูลแก่ชีวิตของเรายิ่งนัก มนุษย์เราจะประสบความสุขความเจริญได้ ก็เพราะอาศัยความเพียรเป็นที่ตั้ง ถ้าขาดความเพียรเสียแล้ว ย่อมมิได้รับผลดังนั้น และมีใจว่าความเพียรนี้ จะทำให้มนุษย์ตัวเราก้าวหน้าขึ้นสู่บันไดแห่งความสุขเฉพาะผู้เดียวก็หาไม่ได้ ยังทำโลกหรือประเทศชาติของตนให้เจริญอีกด้วย พึงเห็นว่าท่านพระโมคคัลลานะเป็นตัวอย่าง แม้ท่านจะได้รับความง่วงโงกอ่อนเพลียอันเกิดจากบำเพ็ญข้อปฏิบัติอย่างแรงกล้าก็จริง แต่ถึงกระนั้น ท่านก็ยังดำเนินวิริยะต่อไปโดยมิท้อถอยจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์. ทั้งนี้ก็เพราะความเพียร

เป็นสำคัญ และการที่ท่านสำเร็จผลเช่นนั้น จะเป็นความสุขสบายเฉพาะตัวท่านเองก็หาไม่ได้ ยังได้เป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญอีกส่วนหนึ่งด้วย ฉะนั้น ความเพียรนี้จึงเป็นปัจจัยอันสำคัญในการทำธุระหน้าที่นั้น ๆ ก็แต่ว่าความเพียรนี้ จะยั่งยืนถาวรได้ ก็ต้องอาศัยขันติธรรมความอดกลั้นต่ออุปสรรคต่าง ๆ เป็นธรรมช่วยกำจุน มิฉะนั้นความเพียรก็จะอ่อนแอลงได้โดยง่าย เพราะไม่มีหลักธรรมยึดถือเป็นเครื่องสนับสนุนและป้องกันอุปสรรค เพราะฉะนั้นขันติจึงเป็นธรรมจำปรารถนาของผู้ตั้งอยู่ในความเพียร เพราะขันตินี้ย่อมอดกลั้นไว้ซึ่งทุกขเวทนา อันเกิดจากความเพียรบ้าง อดกลั้นไว้ได้ซึ่งผรุสวาท อันเกิดจากโทสะ และโมหะของตนและของผู้อื่นบ้าง เหล่านี้ต้องอาศัยขันติธรรมทั้งนั้น ความเพียรเมื่อมีขันติเข้าอุปถัมภ์ ก็มีกำลังแรงยั่งยืนต่อไปได้ ฉะนั้น ธรรมกล่าวคือขันตินี้ ท่านจึงสรรเสริญไว้ในที่ต่าง ๆ เช่นในสคาถวรรค สังยุตตนิกายว่า

ขนฺติ สาหสวารณา

ความอดทน ย่อมห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน ๆ ในธรรมบทว่า

ขนฺติ ตโป ตปฺสฺสฺสฺสโน

ขันติเป็นตบะของผู้บำเพ็ญตบะ ๆ

ขนฺติ พฺลว ยตฺถิน

ขันติเป็นพลังของผู้บำเพ็ญพรต ๆ

คุณธรรมกล่าวคือขันติ จึงเป็นอุปการธรรมอันสำคัญของผู้บำเพ็ญ

ความเพียร ผู้บำเพ็ญความเพียรประกอบด้วยขันติเป็นหลักยึดอยู่แล้ว
การบำเพ็ญเพียรของผู้นั้น ย่อมเป็นอันหวังผลคือความผาสุกนิราศทุกข์
ได้เป็นอย่างดีแน่นอน และหากประกอบด้วยของคุณ คือ วิจารณ์ปัญญา
อีกด้วยแล้ว ก็จักต้องได้รับผลอย่างสดใสยิ่งขึ้นเป็นที่ยิ่งแท้ เพราะ
องค์คุณกล่าวคือ ปัญญา นี้ เป็นทางที่จะให้บุคคลถึงความหมดจดบริสุทธิ์
ได้ดีด้วย ดังบาลีในยักขสังยุตว่า

ปณฺญา ปริสุทฺถติ

คนย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา.

จริงอยู่ ความบริสุทธิ์จะเกิดมีทางกายวาจาและใจได้ ก็เพราะ
อาศัยปัญญา รู้เหตุผลที่ดีและไม่ดี ถ้าเป็นส่วนดีก็นำมาขัดสีไตรทวาร
ให้บริสุทธิ์ ถ้าเป็นส่วนชั่ว ก็เลิกละ ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นองค์คุณ
อันสำคัญ เป็นเครื่องฟอกจิตบุคคลให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งปวง
เพราะอริยสาวกทั้งหลายจะถึงความบริสุทธิ์ได้ก็เพราะปัญญา เมื่อมี
ปัญญาความบริสุทธิ์ก็เกิด เมื่อความบริสุทธิ์เกิดขึ้น ความทุกข์ก็ดับหมด
เพราะความบริสุทธิ์กับความดับทุกข์ มีอรรถอย่างเดียวกัน เพราะ
สรรพทุกข์ดับไป สมด้วยวจนประพันธ์ใน ๒ บาทคาถาว่า

วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ โหติ ทฺถุเขหิ นิพฺพุติ

ความหมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง
กล่าวถึงกิเลสเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์หรือจะพูดว่าทุกข์เป็นผลเกิดมาจาก
กิเลสก็ได้ ความหมายจดซึ่งเรียกว่าวิสุทฺธิจะเกิดมีขึ้นได้ก็ด้วยปัญญา แต่
ปัญญาในที่นี้ได้แก่ปัญญาที่ประกอบด้วยศีลสมาธิ เพราะศีลทำให้มีปกติ

กายวาจาสุภาพเรียบร้อย กำจัดกิเลสอย่างหยาบเสียได้ สมาธิทำใจให้มั่น ในการรักษาศีลและในการที่จะบำเพ็ญคุณธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป กำจัด กิเลสอย่างกลางเสีย แต่นั่นปัญญาความรอบรู้หยั่งถึงเหตุแห่งความแปรปรวนของสังขารก็เกิดขึ้น กำจัดกิเลสอย่างละเอียดให้หมดสิ้นไปได้ กายวาจาก็เป็นวิสุทธิใจก็เป็นวิสุทธิ ความเห็นก็เป็นวิสุทธิ ความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ก็สิ้นไปเห็นวิสุทธิ ปฏิปทาทางดำเนินเพื่อผลอันยิ่งโดยลำดับ ก็เป็นวิสุทธิ ญาณความรู้ ความเห็นในอริยผลก็เป็นตัววิสุทธิ เพราะ ฉะนั้น ผู้หมดจดความกิเลส บำเพ็ญไตรสิกขาบริบูรณ์แล้ว ย่อมพิจารณา เห็นแจ้งซึ่งสังขารโดยไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา เพิกอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา ว่าเขา เสียได้ เพราะตราบ ใจ ที่อุปาทาน ความสำคัญว่า เป็นเรา เป็นเขา ก็มีอยู่ตรานั้น เมื่อความสำคัญเช่นนั้นมิอยู่ ทุกข์โทษก็เกิดมิ ข้อนี้สมด้วยพระราช สุภาสิตของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

นตฺถเตติ โลกสุมี ยํ อุปาทิยมานํ อนวหุขํ อสุต

สิ่งใดที่เข้าไปยึดถืออยู่ (โดยความเป็นเจ้าของ) สิ่งนั้นจะพึง เป็นของหาโทษมิได้ ไม่มีในโลก

ฉะนั้น ตัวอุปาทานยังมีอยู่ วิสุทธิก็มีไม่ได้ อุปาทานนี้จะหมดสิ้นไป ได้ก็เพราะบำเพ็ญคุณธรรมดังกล่าวมา ทุกข์ทั้งปวงก็จะสิ้นไปหมดไปได้

พุทธศาสนิกบริษัท ทราบอรรถแห่งภาษิตดังบรรยายมา พึง บำเพ็ญชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์ทั้งฝ่ายโลกทั้งฝ่ายธรรม ด้วยอาศัย ความเพียรความอดทนและความวิจารณ์เป็นที่ตั้ง ประพฤติเป็นธมฺม-

แบบประกอบนักธรรมเอก - เรื่องความแก่กระทู้ธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 35

° ธรรมปฏิบัติ ก็จะต้องเสียซึ่งกองทุกข์มีประการต่าง ๆ ได้ แต่นั่นตนก็จะ

มีความสุขความสำราญเป็นอันสงฆ์ ธรรมภาสิต ๓ ข้อ คือ :-

กาโล ฆสติ ภูตานิ สพุพานว สหตุตนา

วิริเยน ทุกุขมจเจติ

วิสุทธิ สพุพกุละสสิ โหติ ทุกุเขหิ นิพพุต

มิเนื้อความดังพรรณนามาฉะนี้.

ตัวอย่างที่ ๕

๑. สุขสถานนุตร์ ทุกข์

ทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข.

๒. อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปี

ควรรีบทำความเพียรเสียในวันนี้.

๓. สติ สพุพฺพตฺต ปตฺตฺติยา

สติจำปรารณาในสิ่งทั้งปวง.

ธรรมภาษิต ๓ ข้อนี้ มีเนื้อความดังจะบรรยายให้เกี่ยวประสาน
สืบเนื่องต่อไปโดยเหตุและผล ภาษิตนิพนธ์ข้อต้นว่า

สุขสถานนุตร์ ทุกข์

คำว่า ทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข.

ข้อนี้ท่านชี้ถึงความเกิดและความแห่งเจตสิกธรรม อันเกิด
ทางมโนทวาร ได้แก่เวทนาอันเป็นสหชาติธรรมเกิดร่วมกับจิต ขณะใด
บุคคลได้เสวยสุข ขณะนั้นย่อมไม่ได้เสวยทุกข์และอุเบกขา ขณะใด
เสวยทุกข์ ขณะนั้นย่อมไม่ได้เสวยทุกข์และอุเบกขา ขณะใดเสวย
อุเบกขา ขณะนั้นย่อมไม่ได้เสวยสุขและทุกข์ สุขในที่นี้ ได้แก่สามิส-
สุข สุขอิงอามิส เพราะยังเจือด้วยความทุกข์ เป็นดังเบ็ด ซึ่งเกี่ยว
เหยื่อ บุคคลผู้โง่เขลาไร้ความวิจาร์ณ ถูกความอยากครอบงำ ย่อม
ไม่สำนึกถึงผลอันจะพึงได้รับ จากการกระทำนั้น ๆ เป็นผู้อันความ
อยากชักจูงไปได้ตามปรารณา ด้วยหลงระเริงอยู่ในความสุขที่ไม่แน

๑. สอบในสนามหลวง วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๗.

นอน เช่นเดียวกับผู้ที่ได้เสพอาหารอันโอชะ แต่คลุกเคล้าด้วยยา
พิษอันร้ายแรง สามารถทำลายชีวิตมนุษย์หรือสัตว์ผู้เสพเข้าไปในชั่ว
ขณะเดียวเท่านั้น ผู้เป็นพาลเฟ่งแต่รสอันโอชะของอาหารเท่านั้น หา
ได้เฉลียวใจถึงยาพิษนั้นไม่ ขณะที่กำลังเสพอยู่รู้สึกมีรสอร่อยก็หลงยินดี
ชอบใจ หารู้สึกไม่ว่ามีพิษเจืออยู่ด้วย ต่อเมื่อยาพิษสำแดงเดชขึ้นมาจึง
รู้สึกตัว แต่ก็สายเสียแล้ว จะมีประโยชน์อะไร เพราะตนได้บริโภคเข้า
ไปแล้ว ชีวิตอันเป็นที่รักยิ่งของเขา ก็จะละโลกนี้ไปสู่โลกหน้า โลก-
ธรรม ๘ เป็นของกลุ่มกัน มีสุขก็ต้องมีทุกข์ มีสรรเสริญก็ต้องมีนินทา
เฟ่งเฉพาะอิฏฐารมณ์ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ปุถุชนทุกรูปทุกนาม
จะปฏิเสธไม่ได้ ว่าไม่ต้องการสิ่งเหล่านี้ ทุกคนต้องการเพราะอำนาจ
ความอยากคือตัณหา และเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แท้จริงสิ่งเหล่านี้
มีทุกข์เจือปนอยู่ด้วยทุกอย่าง หากอวิชชามาบังเสียดึงแลไม่เห็น ย่อมเป็น
ทุกข์โดยธรรมชาติ เช่นมีลาภ ต้องระวังรักษา หลับนอนไม่ได้ตาม
ปกติ เพราะกลัวจะเสื่อม ย่อมเป็นทุกข์เดือดร้อน เพราะตกอยู่ในอำนาจ
ของสามัญญลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนตตา จะได้เป็นสุขแน่แท้ยั่งยืน
ก็หาไม่ได้ ปุถุชนผู้มีสายตาอันสั้นจึงแลเห็นได้ยาก หรือแม้แลเห็นแล้ว
แต่ด้วยอำนาจตัณหาชักนำไปให้เขว คิดไปว่าเป็นสุข เป็นของน่าปรารถนา
หาได้หยั่งรู้โดยความเป็นธรรมดาไม่ ดังนั้น จึงตกอยู่ในอำนาจของมาร
เป็นผู้อันมารยำยี เป็นทาสแห่งมัจจุราช ถูกมัจจุราชไล่ต้อนและครอบงำ
หาเวลาหยุดไม่ได้ ดังธรรมภาษิตในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

ปุปฺพานิเหว ปจินนุตฺติ พุยาสตุตฺตมนสฺส นริ

สุตฺตํ คามํ มโหโฆว มจฺจุ อาทาย คจฺจติ

ความว่า มัจจุราชย่อมพาเอานรชนผู้มีใจของแล้วในอารมณ์ต่าง ๆ ผู้เลือกเก็บดอกไม้คือกามคุณ ๕ ไป คุดสายน้ำพาเอาบ้าน (คนในบ้าน) ซึ่งหลับแล้วไปฉะนั้น.

อิฏฐารมณฺ์ซึ่งจัดว่าเป็นความสุขอันปุถุชนปรารถนา ย่อมเป็นของเจือด้วยความทุกข์ เพราะเป็นสามิสสุข ไม่ใช่สุขแท้ ย่อมอำนวยผลคือความทุกข์ให้เกิดขึ้นอีกในภายหลัง ขณะนี้เป็นสุข แต่ในขณะต่อไป กลับกลายเป็นทุกข์ เช่นนี้จึงกล่าวได้ว่าทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุข คือเมื่อสุขหายไป ทุกข์ก็เกิดขึ้นแทน เหมือนเมื่อความสว่างหายไป ความมืดก็ปรากฏขึ้นทันที ฉะนั้น เพราะสุขเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยงไม่คงเป็นสุขอยู่ได้ตลอดกาล ย่อมกลับกลายเป็นทุกข์ได้ เหตุฉะนั้น โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น จึงไม่ใฝ่ดีในสามิสสุขเช่นนี้ แม้ปรากฏว่า พระองค์เป็นผู้บริบูรณ์ มากด้วยกามสุขในรัชชสิริสมบัติ ถึงเช่นนั้น พระองค์ก็ไม่ทรงอาลัย ทรงสละออกผนวชเสียได้ด้วยมาเล็งเห็นว่า เป็นสุขที่มีทุกข์ผสม ทรงมุ่งแสวงหาสุขอันแท้จริง ด้วยพระอุตสาหะวิริยะอันแรงกล้า แสวงหาอยู่ถึง ๖ ปี จึงสำเร็จสมดังพระฤทัย แม้ได้บรรลุสุขนั้นสมหวังแล้ว ก็ไม่เสวยเฉพาะพระองค์ ทรงแจกจ่ายแก่บรรดาเวไนยสัตว์ทั้งหลาย มีอุปนิสัยสมควรแก่สุขนั้นให้ได้ลิ้มรส ผู้ได้ลิ้มรสแล้วย่อมเกิดความสลัดจิตไม่ติดในอิฏฐารมณฺ์เหล่านั้น บรรเทาความประมาทมัวเมาอันเป็นทางนำไปสู่ความตายดังพุทธภาษิตในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย.

จริงอยู่ ความประมาท ย่อมทำให้บุคคลตายจากคุณงามความดี ตายจากความสุขสำราญอันควรได้ควรถึง เพราะฉะนั้น ผู้ปรารถนาความสุขอันแท้จริง จึงไม่ควรประมาท ควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีความเพียรไม่ขาดสาย ความเพียรนี้เป็นอุปกรณ์อันสำคัญยิ่ง ในการที่จะช่วยบุคคลให้เดินไปสู่แดนอมตธรรมอันเกษมสุข ผู้ไม่มีความเพียร จะบรรลุอมตธรรมไม่ได้ เช่นเดียวกับเรือกลไฟที่ปราศจากเครื่อง จะแล่นออกไปสู่มหาสมุทรไม่ได้ฉะนั้น อมตธรรมเป็นสิ่งที่ควรปรารถนาอย่างยิ่ง เพราะอมตธรรมเป็นธรรมไม่ตาย เป็นธรรมดับทุกข์สิ้นเชิง เป็นธรรมเกษมจากโยคะ เป็นบรมสุข จึงควรริบเพียรพยายามให้ได้ แม้ในเร็ววัน เหตุฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตบาทที่ ๒ รับรองว่า

อหุเชว กิจฺจมาตปฺปํ

ควรริบทำความเพียรเสียในวันนี้.

ความเพียรในที่นี้จำแนกออกโดยประเภทเป็น ๔ อย่างคือ สังวร-ปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น ๑ ปหานธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ภาวนापธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน ๑ อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม ๑. จะอธิบายแต่โดยย่อ ๆ ข้อต้นให้สำรวจระวังมิให้อกุศลทุจริตเกิดในสันดาน แม้สำรวจเช่นนั้น อกุศลอาจเกิดขึ้นได้ด้วยความพลอ ฉะนั้นจึงต้องเพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วด้วย แต่นั้นควรพยายามปลูกกุศลคือบุญขึ้นในสันดาน เช่นเดียวกับคนที่ไม่เดินในทางรกแล้ว หันมาเดินทางอันดีเรียบร้อย

เมื่อพยายามปลุกขึ้นได้แล้ว ก็พยายามระวังรักษามิให้กุศลเสื่อมสูญไป เหมือนชาวนาหว่านข้าวกล้าลงในนาแล้ว ระวังมิให้อันตรายต่าง ๆ มี นกกาเป็นต้นมากินจะนั้น บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อพยายามปลุกฝังให้ไฟบุญ สันดานแล้วก็รักษาไว้มิให้เสื่อมคลาย มิแต่จะพยายามปลุกฝังกุศลใน ยิ่งขึ้น อนึ่ง การปลุกฝังอกุศลท่านก็จัดว่าเป็นความสุขอันหนึ่ง แต่มิใช่ ตามิสสุขดังแสดงมาแล้วข้างต้น สมด้วยพุทธนิพนธ์ในธรรมบท ขุททก- นิกายว่า

สุโข ปุณฺณสุตฺต อัจฉโย

ความสังสมซึ่งบุญเป็นสุข.

และอีกบทหนึ่ง ซึ่งเป็นพุทธานุศาสนีสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า

มา ภิกฺขเว ปุณฺณานํ ภายิตฺถ สุขสุเสตํ อธิวจนํ

ความว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญนั้น เป็นชื่อแห่งความสุข ดังนี้

ความเพียร ๔ อย่างดังแสดงมาแล้วนั้น เป็นความเพียรชอบ จัด เป็นสัมมัมปธาน หรือสัมมาวายามะ เป็นองค์หนึ่งในอัฐสังกัมมรรคอัน อาจจำบุคคลให้บรรลุถึงธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะได้. พระสัมมา สัมพุทธเจ้าทรงมีพระมหากุณาในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ จึงทรงสั่งสอน ให้รีบทำความเพียร เพราะสัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจมัจจุ ทราบไม่ ได้ว่าจะดับขันธุ์สิ้นชีพเสียเมื่อใด คาดไม่ถูก หากสิ้นชีพเสียก่อน ก็ขาด ประโยชน์อันควรได้ เพราะฉะนั้น จึงทรงสั่งสอนให้รีบทำความเพียร เสียในวันนี้.

ก็การบำเพ็ญสัมปธาน ๔ อย่างนี้เล่า ที่จะบริบูรณ์ได้และให้
เป็นไปถูกต้อง ไม่มีผิดพลาด ต้องใช้สติควบคุมด้วย จึงจะบำเพ็ญเพียร
มิให้ผิดทางได้ ฉะนั้น สติจึงจำปรารถนาอย่างยิ่งในการประกอบความ
เพียร เหมือนนายท้ายผู้เป็นกัปตันต้องมีประจำเรือเสมอ มิฉะนั้น
เรือก็อัปปาง แล่นไปสู่ที่หมายไม่ได้ แม้ในการประกอบกรงานทุก ๆ
อย่าง ก็จำปรารถนาสติด้วยเหมือนกัน การงานนั้น ๆ จึงจะดำเนินไป
ด้วยดี บรรลุความสำเร็จสมตามที่มุ่งหมายไม่อาภูล เช่นคนผู้เดินไปใน
ทาง ถ้าไม่มีสติคอยระวังก็จะได้รับอันตรายในการเดินทาง เช่นพลาดตก
เหว ตกหล่ม ชนโน่นชนนี่เป็นต้น เมื่อมีสติควบคุมอยู่เสมอ ๆ แล้ว กิจ
การทำย่อมไม่มีพลังพลาดเสียหาย เพราะการมีสติอยู่เสมอ นั้นย่อมเป็น
เช่นกับการตื่นอยู่ของบุคคล ธรรมดาบุคคลผู้ตื่นอยู่ ย่อมรู้สึกเหตุการณ์
เกิดขึ้น อันไม่เกินวิสัยได้ ผิดกับผู้นอนหลับ ผู้หลับย่อมไม่รู้สึกรู้ตัว
มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นก็ไม่รู้ ผู้ขาดสติก็เหมือนคนนอนหลับ ผู้มีสติก็
เหมือนคนผู้ตื่น ความเป็นผู้มีสติไปบูล จึงชื่อว่าเป็นอุปการธรรมที่สำคัญ
ประการหนึ่ง เมื่อมีสติไปบูลแล้ว การบำเพ็ญเพียรเพื่อละอกุศลและเพียร
เพื่อพอกพูนกุศลก็เป็นไปสม่าเสมอ ไม่ขาดสายและไม่ผิดพลาด เป็น
เหตุถอนตนจากตัณหาอุปาทานเสียได้ ด้วยเหตุผลดังบรรยายมานี้ จึงชี้
ให้เห็นได้ว่าสติเป็นสิ่งจำปรารถนาในที่ทั้งปวง หรือในการประกอบกร
งานทุก ๆ อย่าง แม้การบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุวิโมกข์ก็ต้องปรารถนา
ฉะนั้น จึงสมด้วยธรรมภาษิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส อันจัดเป็นข้อที่ ๓ ว่า

สติ สัพพตถ ปฏติยา

สติปรารณาในที่ทั้งปวง

อธิบายว่า สติ แปลว่าความระลึกได้ เป็นคู่กับสัมปชัญญะความรู้สึกตัว เป็นธรรมมีอุปการมากในการทำธุระ ไม่ว่าจะทำอะไร เมื่อนึกได้ก่อนว่า ตนจะทำสิ่งนั้น ก็อาจทำได้ถูกต้อง แม้การพูดก็เหมือนกัน เมื่อนึกได้ก่อนว่าตนจะพูดเรื่องนั้น ก็อาจพูดได้ถูกต้อง ตรงกับที่นึกไว้ การจะเปลี่ยนอิริยาบถ เช่น ยืน เอน นั่ง นอน เป็นต้น ถ้ามีสติควบคุมแล้วก็ไม่ผิดพลาด. อนึ่ง กิจที่ทำคำที่พูดมาแล้วล่วงไปนาน ผู้มีสติย่อมจำได้แม่นยำไม่เลอะเลือน การปฏิบัติธรรม ถ้าผู้ปฏิบัติมีสติกำกับก็สามารถปฏิบัติถูกต้อง ดำเนินขึ้นสู่ภูมิธรรมชั้นสูงได้. บัณฑิตผู้มีปัญญาย่อมสรรเสริญสติโดยอเนกปริยาย เช่นว่า สติ เตธฺ นิวารณฺ สติ เป็นเครื่องกันกระแสคือตัณหา สติ โลกสุมิ ชาคโร สติเป็นเครื่องตื่นในโลก ดังนี้เป็น ด้วยเหตุนี้ สติจึงเป็นธรรมที่ปรารณาให้มีในที่ทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

สรุปใจความแห่งสุภายิตทั้ง ๓ ข้อ คงได้ใจความย่อ ๆ ว่าข้อต้นที่ท่านกล่าวว่าทุกข์เกิดในลำดับแห่งสุขนั้น ท่านเพ่งสามิสสุข คือสุขที่เจือด้วยอามิสอันเป็นเหตุให้หลงติด ดังมังสะอันเกี่ยวอยู่ที่เบ็ด ว่าเป็นสุขไม่แท้ อาจกลับกลายเป็นทุกข์ได้ สุขชนิดนี้ไม่ควรยินดีพอใจ ควรปรารณาสุขอันตรงกันข้าม คือนิรามิสสุข ซึ่งไม่มีทุกข์เจือปน ไม่อาจให้เกิดทุกข์ในลำดับ เมื่อปรารณานิรามิสสุขเช่นนี้ ท่านจึงสอนให้รีบทำความเพียรเสียในวันนี้ เพราะพรุ่งนี้อาจเป็นเหยื่อของมัจจุ โดยไม่รู้สึกตัว

ก็ได้ แม้การบำเพ็ญเพียรเช่นนั้นก็ต้องอาศัยสติกำกับ จึงจะดำเนินไป
ถูกทางได้โดยเรียบร้อย เพราะสติเป็นธรรมอันพิเศษที่จะพึงใช้ในการ
ประกอบกิจต่าง ๆ ควรปรารภอย่างยิ่งนัก เมื่อผู้มีสติโพลัดถอนตนออก
จากทุกข์เสียได้ นำตนให้ข้ามพ้นจากห้วงแห่งวิภูฏสงสาร หมดฉันทราคะ
ในอิฏฐารมณ์อันเป็นเครื่องลวง ย่อมประสพสุขอันใหญ่หลวง คืออมต-
มหานิพพาน อันเป็นสุขไม่คืนคลายดังบรรยายมาตั้งแต่ต้น ก็พอสมควร
ด้วยนิพนธ์สุภายิต ซึ่งได้ลิขิตไว้ ณ ข้างต้นว่า

สุขสถานนุตรี ทุกข์

อชฺเชว กิจจมาตปปี

สติ สัพพตฺถ ปตฺติยา

ดังบรรยายมาจะนี้แล.

ตัวอย่างที่ ๖

๑. อุตทานญจ น ฆาตสิ

อย่าฆ่าตนเสียเลย.

๒. สิริ โภคานมาสโย

ศรีเป็นที่อาศัยแห่งโลกทรัพย์.

๓. น กหาปณวสุเสน ติตฺติ กามสุ วิชฺชติ

ความอิม่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มี เพราะฝนคือกหาปณะ.

จะอธิบายความแห่งกระทู้ธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้ เป็นอนุสนธิต่อเนื่องกันไป. ข้อต้น มีอธิบายว่า บุคคลที่ได้รับทุกข์โทมนัสขัดข้องไม่แลเห็นหนทางที่จะแก้ไข เห็นว่าตายเสียดีกว่าก็ทำลายตน ด้วยเครื่องศัสตราวุธต่าง ๆ บ้าง ผูกคอตายบ้าง กินยาตายบ้าง เคยมีตัวอย่างปรากฏอยู่เนื่อง ๆ ดังนี้จัดเป็นการฆ่าตนโดยตรง อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีใจบาปหยาบช้า ไม่มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น กระทำฆาตกรรมฆ่าเขาอย่างพวกอ้ายเสือต่าง ๆ ลงที่สุดพวกมันก็ต้องถูกฆ่าได้รับผลตรงไปตรงมาคือทำอะไรได้ อย่างนั้น ดังนี้จัดเป็นการฆ่าตนโดยปริยาย การฆ่าตนโดยปริยายนั้น ถ้าเป็นไปในบุคคลหรือสัตว์ที่มีอำนาจเสมอกันหรือยิ่งกว่า ย่อมได้รับผลในปัจจุบันทันตาเห็น ถ้าหย่อนอำนาจหรือไร้อำนาจ กระนั้นยังไม่สามารถแสดงผลในทิฏฐุธรรม ก็อำนาจผลในสัมปรายภพเป็นเวรสืบ ๆ กันไป เพราะฉะนั้น บัณฑิตในพระพุทธศาสนาจึงห้ามนักห้ามหนาในเรื่อง

ปาณาติบาต การงดเว้นเป็นเวรมณี จัดเป็นองค์ศีลอันหนึ่ง ๆ ทั้งภิกษุ สามเณรและคฤหัสถ์ ในวินัยลงโทษภิกษุผู้ฆ่ามนุษย์ เป็นอาบัติปาราชิก ฆ่าสัตว์เปรต เป็นอาบัติอุลลัจจัย ฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ฆ่าตัวเองเป็นอาบัติทุกกฏ สำหรับสามเณรไม่จำแนก รวมเป็นนาสนังคะ ศีลขาดทั้งหมด ส่วนคฤหัสถ์ฆ่าบิดามารดาและพระอรหันต์ เป็นอนันตริยกรรม นอกนั้นเป็นโทษตามประโยชน์พยายามและวัตถุ ที่กล่าวนี้ เฉพาะปาณาติบาต แต่ความมุ่งหมายของสุภามิตข้อนี้ ห้ามไม่ให้ ประกอบตนในสิ่งที่ชั่วร้ายทั้งปวง การประกอบเช่นนั้น ชื่อว่าทำลายตน ฆ่าตน ไม่รักตน เพราะตนจะต้องได้รับโทษทุกข์โดยประการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรฆ่าตนเสีย ควรรักตนดีกว่า เพราะตนเป็นที่พึ่ง ของตนจะทำลายที่พึ่งเสียทำไม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมทบ ขุททกนิกายว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนแลเป็นที่พึ่งของตน, ใน สคาถวรรค สังยุตตนิกายว่า อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา ถ้าบุคคลรู้ว่าตน เป็นที่รัก น นํ ปาเปณํ ตัญฺเช ไม่พึงประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว, ในสุตตนิบาต ขุททกนิกายว่า ยทตฺตคฺคฺรหิ ตทกฺขุพฺพมาโน ติตฺตเอง เพราะเหตุใด ไม่ควรทำเหตุนั้น.

รวมความว่า เมื่อรักตนแล้ว ก็อย่าทำความชั่วร้ายเสียหาย ต่าง ๆ ทำแต่ความดีโดยส่วนเดียว ความดีทั้งหลาย จัดเป็นศรี ก็เป็นมิ่งขวัญของโลกทรัพย์ ตามกระทูสุภามิตข้อที่ ๒ ว่า

ลิริ โภคานมาสโย

ศรีเป็นที่อาศัยแห่งโลกทรัพย์ ดังนี้.

ก็ความดีอันเป็นศรีนั้น มาแต่เหตุหลายอย่าง กล่าวโดยย่อ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา ก็ได้กระทำมาแล้วในกาลก่อน เป็นเหตุให้เกิดในสกุลที่มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ในปัจจุบัน, ที่ได้กระทำไว้ในปัจจุบัน เป็นเหตุให้มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ในอนาคต เหตุแห่งศรีที่กล่าวมานี้เห็นยาก เพราะเกี่ยวข้องด้วยการข้ามชาติข้ามภพ เมื่อจะกล่าวเหตุแห่งศรีอันเป็นไปเพื่อโภคทรัพย์ในปัจจุบันที่เห็นง่าย ไม่เกี่ยวข้องกับการข้ามชาติข้ามภพ ได้แก่สัมปทาโลกนี้ ๔ ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตตตา สมชีวิตา อันพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงว่าเป็นเหตุให้เกิดความสุข เพราะความมีโภคทรัพย์แก่ที่ฆมานุโกถิบบุตร ในอัฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีเนื้อความพร้อมด้วยอธิบายระคนกันไป ดังนี้ :-

๑. ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นขยันในกิจธุระหน้าที่ของตน ไม่เกียจคร้าน ไม่พรั่นพรึงต่อเย็นร้อน มุ่งประกอบกิจการงานให้สำเร็จไปโดยส่วนเดียว ดังนี้ เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา ฯ

๒. ความถึงพร้อมด้วยความรักษาโภคทรัพย์ ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่นนั้น ไม่ให้เป็นอันตรายด้วยราชภัย คือความประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมาย ต้องถูกริบทรัพย์หรือเสียค่าปรับไหม และโจรภัย คือป้องกันรักษาโภคทรัพย์ ไม่ให้เป็นโอกาสแห่งโจรผู้ร้ายที่จะมาลักแย่งเอาไป และอัคคีภัย คือป้องกันไม่ให้ไฟไหม้ เภศสถานบ้านเรือน ระมัดระวังโดยเอื้อเพื่อ การสูบฝืน กัญชา ก็อนุโลมเข้าในภัยอันนี้ และอุทกภัย คือป้องกันไม่ให้น้ำทำอันตราย

บ้านเรือน เรือสวนไร่นา การเสพสุราเมรัย ก้อนุโลมเข้าในภัย
อันนี้ ปิดประตูทางความชั่ว ความฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ซึ่งเรียก
ว่า อบายมุขเสีย ดังนี้ เรียกว่า อารักขสัมปทา ฯ

๓. คบคนดีเป็นมิตรสหาย ไม่คบคนที่จะพาให้ฉิบหายแห่ง
โภคทรัพย์ ดังนี้ เรียกว่า กัลยาณมิตรตตา ฯ

๔. จับจ่ายโภคทรัพย์พอสมควรแก่กำลัง ไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกิน
ไป ไม่เบียดกรอนเกินส่วน คิดถึงรายได้รายจ่ายให้เพียงพอกันหรือ
ให้เหลือไว้ ดังนี้ เรียกว่า สมชีวิตา ฯ

สัมปทา ๔ อย่างนี้ เป็นเหตุให้โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด บังเกิดขึ้น
ที่เกิดแล้วจะสมบูรณ์ เหมือนบ่อน้ำปิดทางน้ำออก เปิดทางน้ำเข้า
บ่อนั้นก็จะพียงเต็มด้วยน้ำ ฯ สัมปทา ๔ อย่างนี้แล เป็นที่อาศัยแห่ง
โภคทรัพย์ ถือเป็นเหตุให้สมบูรณ์แห่งโภคทรัพย์ นับเป็นศรีแห่ง
โภคทรัพย์ ซึ่งเป็นที่ต้องการปรารถนาของบุคคลทั่วไป ฯ

อันโภคทรัพย์นั้น ถึงจะมีมากเพียงไร ก็ยังไม่พอ เป็นพระเจ้า
บรมจักรพรรดิอย่างพระเจ้านันทราชูราช ก็ยังปรารถนาไม่สิ้นสุด ได้
สมบัติในดินแดนมนุษย์หมดแล้วยังไม่พอ พยายามไปรบแย่งชิงสมบัติ
ของพระอินทร์อีก แต่ต้องพ่ายแพ้ลงมา เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้
กล่าวว่

น กหาปถวสุเสน ติตฺติ กามสุ วิชฺชติ

ความอิมในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มีเพราะฝนคือกหาปณะ ฯ

กระทู้นี้ เป็นกระทู้สุภายิตข้อที่ ๓ ดังจะได้บรรยายความต่อ

ติดกันไป

คำว่า กาม นั้น ท่านจัดเป็น ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม พัสตุ
เป็นที่ใคร่ ๑ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ ๑ บรรดาวัตถุกาม
ทั้งหลายรวมเป็น ๕ จำพวก คือ รูปสวयงาม เป็นที่เจริญตา จับใจ
อย่างหนึ่ง เสียงไพเราะอ่อนหวานชวนสดับ เป็นที่จับใจอย่างหนึ่ง
กลิ่นที่หอมชื่น ชวนดม เป็นที่จับใจอย่างหนึ่ง รสที่อร่อยชวนให้
บริโภค เป็นที่จับใจอย่างหนึ่ง เครื่องสัมผัสกายที่นุ่มนวลละมุนละไม
เป็นที่จับใจอย่างหนึ่ง เครื่องจับใจทั้ง ๕ นี้ จัดเป็นวัตถุกาม ๗ จิต
ที่กำหนดยินดีรักใคร่ในวัตถุกามนั้น ๆ จัดเป็นกิเลสกาม ๗ วัตถุกาม
นั้น ๆ เป็นที่อร่อยของบุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยกิเลสกาม ไม่
รู้จักอิมเหมือนการบริโภคอาหาร สมด้วยพุทธภาษิตใน ม.ม. ว่า
กามะหิ โลกมุหิ น อตุติ ติตฺติ ความอิมด้วยกามทั้งหลาย
ย่อมไม่มีในโลก กามนั้น ถ้าจะร่วงตกลงมาจากอากาศดังห่าฝน
ก็ไม่มีอิมมีพอแก่บุคคลผู้ต้องการกาม ความไม่อิมนั้น โดยความ
ก็คือค้นหา ความปรารถนาทะเยอทะยานอยากได้ ไม่มีที่สุกลงว่า
เพียงไหน มีหนึ่งแล้วปรารถนาสอง สาม สี่ ห้า จนนับไม่ถ้วน ยิ่ง
กว่าแม่น้ำชลาลัย มีพระพุทธรูปในธรรมบท ขุททกนิกาย แสดง
ไว้ว่า นตุติ ตณฺหาสมา นที แม่น้ำเสมอด้วยค้นหาไม่มี ดังนี้ ๆ
แท้จริง แม่น้ำอาจเต็มเปี่ยมได้ด้วยน้ำทะเลขึ้น หรือน้ำฝนตกมาก
หลากไหลท่วมจนล้นตลิ่ง ส่วนค้นหาไม่เป็นเช่นนั้น พร่องอยู่เสมอ
ไม่มีเวลาเต็มเลย สมด้วยธรรมเทศนาพุทธภาษิตในธัมมุตถาส ว่า

อุโน โลโก อติโต สัตวโลกพร่องไม่มีอิม ดังนี้ ฯ ข้อความ
ที่อธิบายมานี้ พอแล้วที่ให้เห็นความตามพระพุทธานุญาตข้อที่ ๓ ว่า
น กหาปณวุเสณ ติตฺติ กามesu วิชฺชติ มีเนื้อความพร้อมทั้ง
อรรถาธิบาย ดังบรรยายมา ฯ

รวมความว่า บุคคลไม่ควรฆ่าตนโดยตรงหรือโดยอ้อม ความ
ไม่ฆ่าตนนั้น หมายถึงความประพฤติกิประพฤติชอบ ความประพฤติกิ
ประพฤติชอบนั้น เป็นสรีสวัสดิพิพัฒนามงคลแก่ตน และเป็นศรีให้
เกิดโภคทรัพย์ โภคทรัพย์นั้นเป็นวัตถุงาม เป็นสิ่งที่ต้องการปรารถนา
ด้วยกันทั้งโลก ไม่มีความอิมความเต็มเลย มีนิตฺสนาธิบาย ดังบรรยาย
มาด้วยประการฉะนี้ ฯ

ตัวอย่างที่ ๗

๑. ต่ คุณฺเหยฺย ยทปณฺณกั

สิ่งใดไม่ผิด พึงถือเอาสิ่งนั้น ๆ

๒. ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

ขันติคือความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง ๆ

๓. เตตํ วุปสโม สุโข

ความสงบระงับแห่งสังขารเป็นสุข* ๆ

บัดนี้ จักอธิบายความแห่งสุภาษิตทั้ง ๓ ข้อนี้ โดยเอกเทศและโดยอรรถสัมพันธ์ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติเป็นลำดับไป ๆ

ธรรมดาสภาวธรรมในโลกนี้มีคู่กัน เช่น มีกลางวันก็มีกลางคืน มีมือก็มีสวาท มีร้อนก็มีเย็น มีเป็นก็มีตาย มีผิดก็มีถูก ดังนี้ เป็นต้น ผู้มีปัญญาอาศัยสภาวธรรมซึ่งเป็นคู่กันนี้ คิดเทียบเคียงปรับเข้ากับธรรมสำหรับประพฤติกปฏิบัติ ส่วนผู้มีปัญญาทราวม ย่อมไม่คำนึงถึงสภาวธรรมดังกล่าวแล้ว ๆ ความจริง พาลกับบัณฑิต ย่อมมีขันธ ชาติ อายุตนะ เท่ากับ อาจจะได้ผ่านพบรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ในโลกเท่า ๆ กัน แต่บัณฑิตย่อมได้สารัตถะในสิ่งที่ตนพบเห็นเป็นต้น นั้นมากกว่าพาล หรือบัณฑิตได้รับคุณ ส่วนพาลได้รับโทษ ทั้งนี้ ย่อมเกิดจากความพิจารณารู้เท่าทันต่อสิ่งนั้น ๆ หรือไม่รู้และถือผิด หรือถูกเท่านั้น ๆ

๑. สอบในสนามหลวง วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕.

สำหรับสุภายิตข้อนี้ สอนให้ถือเอาแต่สิ่งไม่ผิดนั้น ควรพิจารณา

โดยละเอียด เพราะเมื่อก้าวโดยส่วนใหญ่ สภาวะธรรมก็ตาม กิจ
ที่ทำคำที่กล่าวและเรื่องราวที่คิดก็ตาม ย่อมมีผิดกับไม่ผิด หรือผิด
กับถูก ผู้ปรารถนาจะถือเอาแต่สิ่งไม่ผิด เมื่อไม่ใช้วิจาร์ณญาณให้
ถ่องแท้ อาจเข้าใจผิดและปฏิบัติผิด เพราะตามธรรมชาติของผู้มี
กิเลส เมื่อทำถูกหรือผิด ย่อมมีปกติเข้าข้างตนและกิเลสของตน
หรือมิฉะนั้น เมื่อถูกกิเลสครอบงำแล้ว มักเห็นผิดเป็นชอบและเห็น
ชอบเป็นผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ตั้งตนเองเป็นผู้ตัดสินตามอำเภอใจ
ว่าสิ่งนี้ผิด สิ่งนี้ถูก เช่นคนทะเลาะกันโดยมาก เกิดเพราะต่างฝ่าย
ต่างเข้าใจว่าการทำและคำที่พูดของตนถูก ของอีกฝ่ายหนึ่งผิด ความ
เข้าใจหรือการที่ ทำและคำที่พูดของบุคคลเช่นนี้ ยากที่จะฟังเอาเป็น
ประมาณ เพราะท่านกล่าวไว้ในปฐมชาดกว่า

รตุโตปี พหุ ภาเสยฺย ทฺฐโงปี พหุ ภาสติ

แปลว่า คนรักแล้วพูดมากไปก็ได้ คนโกรธแล้วพูดมากไปก็มี
ดังนี้ ฯ

เพราะเหตุนี้ การตัดสินว่าอะไรผิด อะไรไม่ผิด จึงต้องพิจารณา
โดยรอบคอบประการหนึ่ง ฯ

อีกประการหนึ่ง ผู้ปรารถนาปฏิบัติธรรมข้อนี้ จำเป็นต้อง
หลีกเลี่ยงความผิดบางประการ คือการที่ ทำคำที่พูดนั้น อาจมีผิดบ้าง
พลาดบ้าง เพราะไม่รู้เท่าทัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส จึงทรงสั่งสอนไว้ว่า

นิสम्म กรณฺ์ เสฎฺโณ

ใคร่ครวญก่อนจึงทำ ดีกว่า ฯ

เพราะเหตุนั้น สิ่งที่ทำแล้ว จะทำคืนอีกไม่ได้ จึงต้องระมัดระวังแต่เบื้องต้น บุคคลผู้ไม่สนใจในข้อนี้ มักกลัวแต่ความผิดหรือความรับผิด เลยถือเสียว่า "รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี" ถึงคราวทำไม่ทำ ถึงคราวพูดไม่พูด เมื่อจำเป็นต้องทำต้องพูดเพราะหน้าที่การงานบังคับ ก็ทำก็พูดอย่างแบบยล ตามที่ตนจักไม่ต้องรับผิดหรือเตรียมพร้อมที่จะสลัดความผิดให้แก่ผู้อื่นก็ดี ทำและพูดอย่างที่เรียกว่าเหยียบเรือ ๒ แคมก็ดี ล้วนแต่ต้องการไม่ผิด การทำและพูดเช่นว่านี้ จะชื่อว่าไม่ผิดก็หาไม่ ฯ แท้จริง เขาเริ่มผิดตั้งแต่มนอกกรรม ส่วนกายกรรม วาจกรรม ที่กล่าวออกมาด้วยมีใจเช่นนั้นย่อมผิดไปด้วย มีผิดหน้าที่ ผิดลักษณะที่ดีเป็นต้น ฯ

ในสุภายิตข้อนี้ ท่านมุ่งสอนให้ถือว่า สิ่งใดไม่ผิดโลก ไม่ผิดกรรม ไม่ผิดกาลเทศะเป็นต้น ฟังถือสิ่งนั้น คือใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วตามธรรมวินัย เห็นว่าเมื่อทำพูดคิดแล้ว ไม่เป็นไปเพื่อยังตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน ฟังถือสิ่งนั้น ไม่หลบเลี่ยงเอาตัวรอดโดยหาความดีใส่ตัว ซัดความชั่วใส่ผู้อื่น เมื่อผู้ใดสำรวมระวังกายวาจาใจไม่ให้ผิดพลาดได้ ผู้นั้นย่อมได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่ทั้งทางโลกทั้งทางธรรม รวมความว่า บาปย่อมไม่เกิดขึ้น ฯ

ก็อุบายที่จะให้เป็นไปได้นั้น ต้องอาศัยคุณธรรมประจำใจ เช่นความหนักแน่น ความรอบคอบ และความฉลาดเป็นต้น ไม่คว่น

ตัดสินใจว่าจะอะไรผิดอะไรถูก ไม่ลังเลใจจนไม่สามารถจะทำหรือพูด
ไม่พลาดกลัวต่อสิ่งไม่ควรกลัว และไม่คิดหลบเลี่ยงเอาเปรียบเพื่อน
นี้ส่วน ๑ เมื่อรู้ว่าสิ่งใดเป็นความผิดเป็นความเสีย แม้สิ่งนั้นจะ
อำนวยความสะดวกแก่ตนหรือพวกพ้อง หรือแม้เมื่อได้ทำแล้วจะสาสม
ใจ และแก้แค้นได้ ก็ไม่ควรลุอำนาจทำสิ่งนั้น นี้ส่วน ๑ กล่าวคือ
ต้องอดทนต่ออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ความซัง ความหลง
และความมัวเมา ฯ ขันติ ความอดทน เป็นตบะเครื่องเผาบาปธรรม
ให้หมดสิ้นไป สมด้วยพระพุทธานุญาตที่ ๒ ว่า

ขันติ คือความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง ดังนี้ ฯ

ความผิดความเสียทั้งหลายที่เกิดขึ้น ก็เพราะความไม่อดทน
เป็นเบื้องต้น น้อยกลายเป็นมากขึ้น เป็นต้นว่า ความโกรธก็
ย่อมเกิดเพราะไม่อดทน เพราะความอดทน ย่อมเป็นเครื่องตัดเหตุ
ร้ายคือกรรมเป็นบาปทั้งหลายเสีย สมด้วยสุภาษิตว่า

เกวลาหนีปี ปาปანი ขนฺติ มูลิ นิกขนฺตติ

ขันติ ย่อมตัดมูลรากแห่งบาปแม้ทั้งหมดเสีย ดังนี้ ฯ

และสมตามพระนิพนธ์ภาษิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ว่า

ขนฺติ สาสวารณา

ขันติเป็นเครื่องห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน ดังนี้ ฯ

ขันตินั้น มีหลายชนิด คือ อธิวาสนขันติ ได้แก่ความอดกลั้น
ทั่วไป เป็นต้นว่า อดทนต่อทุกขเวทนา และอดทนต่อกิเลส ฯ
ฐติขันติ ได้แก่ความอดทนต่อหนาวร้อนหิวกระหาย คือความดำรง

ตนให้อยู่คงที่ ๆ ตีติกาขันธ์ ได้แก่ความอดทนต่อการว่าร้าย ได้
ในคำว่า

อติวากย์ ตีติกุขิสต์

เราจักอดทนต่อถ้อยคำล่วงเกิน ดังนี้ ๆ

ตามรูปศัพท์ในสุภายิตขื่อนี้ น่าจะหมายความเฉพาะตีติกา-
ขันธ์ ๆ แต่ในอรรถกถาท่านแก้ว่า อธิวาสนขันธ์ หมายถึงขันธ์
ทั่วไป ๆ

ขันธ์ธรรมประเภทใดประเภทหนึ่งก็ตาม ย่อมมีคุณเป็นเครื่อง
หักห้ามทำลายโทษ เช่น รากะ หรือโลกะ โทสะ โมหะ เป็นปริยฎ-
ฐานกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิต ยังบุคคลให้ทำและพูดสิ่งที่เป็นโทษ
เป็นความผิด แม้ไม่พูดไม่ทำ ก็ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว ไม่เห็น
อรรถไม่เห็นธรรม ๆ ความอดทน เท่ากับห้ามล้อรถเป็นเครื่องบังคับ
ให้หยุดยั้งในการทำการพูดหรือการคิด ๆ

เมื่อกล่าวโดยบุคคลาธิษฐาน จะเห็นได้ว่า บุคคลผู้ไม่อดทน
นั้น ย่อมเสื่อมเหมือนพระจันทร์ข้างแรม คือเสื่อมจาก ลาภ ยศ
สมบัติ บริวารภายนอก เสื่อมจากธรรมวินัยหรือศีลธรรมภายใน
ต่อเมื่ออดทนไว้ได้ จึงเป็นอันทำลายบาปกรรมทั้งปวง เปลี่ยนร้าย
ให้กลายเป็นดี อีกทั้งเป็นที่พึงพอใจของบุคคลทั่วไป สมตามสุภายิต
ในสวคมนตรีว่า

มนาโป โหติ ขนฺติโก

ผู้มีขันติย่อมเป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย ดังนี้ ๆ

ขันตินี้ มิใช่เป็นธรรมดาแต่เพียง เพราะเป็นตบะเครื่องเผาผลาญ
กิเลส และเป็นนิพพานะ เครื่องดับกิเลสได้ด้วย เหตุฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคคปกรณว่า

ตถุคโหมกษคมม มคคัม อารุพฺโห โหติ ขนฺติโก

ผู้มีขันติ ชื่อว่าขึ้นสู่ทางไปสวรรค์และนิพพาน ดังนี้ ฯ

เพราะขันติธรรม สามารถส่งผลถึงสวรรค์และนิพพาน ท่าน
จึงกล่าวว่าเป็นตบะเครื่องเผาผลาญกิเลสบาปธรรมอย่างยิ่ง ด้วยประการ
ฉะนี้ ฯ

ก็สวรรค์และนิพพานนั้น เป็นสภาพที่ปวงสัตว์ย่อมหวังโดย
ตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ผู้ใดยังเห็นกามเป็นคุณ ผู้นั้นย่อมปรารถนา
สวรรค์ ผู้ใดเห็นกามเป็นโทษ ผู้นั้นย่อมปรารถนานิพพาน เพราะ
ความสุขไปสงบระงับสังขารอันปรุงแต่งหรือที่ปรุงแต่งไว้ได้ ย่อมเป็น
ความสุขปราศจากอามิส เป็นความสุขที่แน่นอนไม่กลับกลาย ได้ใน
ธรรมภายิตที่ ๓ ว่า

เตถํ รูปสโม สุโข

ความสงบระงับแห่งสังขารเป็นสุข ดังนี้ ฯ

อันความเวียนเกิดเวียนตายนั้น ย่อมเป็นทุกข์ เมื่อเกิดมา
ก็ชื่อว่ามีทุกข์เกิดขึ้นมาพร้อมกัน แม้ในระหว่างมีชีวิตอยู่ จะได้
เสวยเบญจพิชกามคุณ อันน่ารักใคร่พึงใจ ยั่วยวนชวนรักบ้างก็ตาม
แต่กามคุณนั้นไม่เป็นเครื่องป้องกันความ แก่ ไข้ ตาย ได้ อีกทั้ง
เป็นเครื่องล่อลวงอำพรางกลับกลายให้เป็นทุกข์ เพราะท่านกล่าวไว้

ในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

สังขารา สุตตนา นตฺติ สังขารทั้งหลายเที่ยงไม่มี ยทนิจฺจํ
สิ่งใดไม่เที่ยง ตํ ทุกฺขํ สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกฺขํ สิ่งใดเป็นทุกข์
ตํ อนตฺตา สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ฯ เหตุนี้ กามสุขจึงมีทุกข์กำกับอยู่
อย่างนี้ ถัดจากนั้นก็มีความสุขในฌาน เรียกฌานสุข แต่ฌานสุข
นั้นก็มีการเวียน คืออารมณ์ ฌานเบื้องต่ำ ย่อมเวียนอารมณ์
ฌานเบื้องสูงตามลำดับกัน และอาจมีเสื่อม เพราะฉะนั้น นิพพานสุข
จึงเป็นบรมสุข สมตามสุภายิตในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

นิพพานํ ปรมํ สุขํ

นิพพานเป็นบรมสุข ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ความสงบระงับแห่งสังขารชื่อว่าเป็นสุขนั้น ก็เพราะไม่ต้อง
ทุกข์ทรมาน ไม่ต้องกังวลทั้งภายในทั้งภายนอก และไม่ต้องเวียน
ว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีสภาพปรุงแต่ง
ให้แปรผัน ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นวิสังขารธรรม
ที่มีความสุขโดยส่วนเดียว ฯ

ตามที่อธิบายมานี้ ก็พอสรุปรวมได้ว่า ให้นุคคลพึงรู้จักถือ
เอาสิ่งที่ไม่ผิด เป็นต้นว่าถือขันติเป็นเครื่องเผาผลาญกิเลสบาปกรรม
นำให้ดำเนินขึ้นสู่ทางไปนิพพาน อันเป็นที่ระงับสังขารเอกัณตบรมสุข
ดังอธิบายมา ด้วยประการฉะนี้แล ฯ

ตัวอย่างที่ ๘

๑. โยนิโส วิจิเน ชมฺมํ

พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกกาย ฯ

๒. รากาโทสปเรตฺติ นายํ ชมฺโม สุตฺมฺพุโธ

ธรรมนี้ อันชนผู้เพียบพูนด้วยรากะโทสะไม่ตรัสรู้ง่าย ฯ

๓. อติปตฺติ วโย ขโณ ตเถว

วัยย่อมผ่านพ้นไปเหมือนขณะทีเดียว ฯ

จะได้อธิบายความในกระทู้ธรรมทั้ง ๓ นี้เป็นตัวอย่างทางดำเนินเป็นลำดับไป ข้อต้น การเลือกเฟ้นคือการใคร่ครวญพิจารณาโดยแยกกาย หมายความว่ารอบคอบ การจะทำอะไร ถ้าประกอบด้วยวิธีนี้ เป็นทางดี มีพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ในพุทธศาสนสุภาษิตแสดงไว้ ดังนี้ว่า

นิสฺมมฺ กรณํ เสยฺโย

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ดีกว่า ฯ

แม้พระบรมศาสดา ก็ได้ทรงสอนพระราหุลพุทธชิโนรส ในพระสูตร ฯ หนึ่ง โดยใจความว่า เมื่อจะทำอะไรด้วยกาย วาจา ใจ พึงใคร่ครวญพิจารณาเสียก่อนว่า จะชั่วหรือดี เมื่อเห็นว่าชั่ว ก็อย่าทำ เมื่อเห็นว่าดี ก็จงทำ เมื่อกำลังทำอยู่ ก็พึงใคร่ครวญพิจารณาเช่นนั้น เมื่อเห็นว่าชั่ว ก็จงเลิกเสีย เมื่อเห็นว่าดี ก็จงทำต่อไป

เมื่อได้ทำไปแล้ว ก็พึงใคร่ครวญพิจารณาเช่นนั้น เมื่อเห็นว่าชั่ว ก็
จงตั้งใจสังวรระวังไม่ทำอีกต่อไป เมื่อเห็นว่าดี ก็จงอยู่ด้วยปรีดา
ปราโมทย์ ฯ

คำว่าธรรมในที่บางแห่ง หมายถึงความดี ความไม่ดีเรียกว่า
อธรรม ดังพุทธคาถาสุภายิตในธรรมบท ขุททกนิกาย

น หิ ฌมฺโม อฌมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน

ธรรมและอธรรม มีผลไม่เสมอกัน ฯ

อฌมฺโม นิริยํ เนติ อธรรมย่อมนำไปนรก ฯ

ฌมฺโม ปาเปติ สุกตึ ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ ดังนี้ ฯ

แต่ในที่นี้ หมายถึงความเป็นกลาง อย่างในมหาวรรค สังยุตต-
นิกาย และธรรมบท ขุททกนิกายว่า

กณฺ्हี ฌมฺมํ วิปฺปหฺวย สุกฺกํ ภาเวก ปณฺทิตโต

บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย ควรเจริญธรรมขาว ดังนี้ ฯ

บรรดาบาป อกุศล ทุจริต อกรรมกิจ อัมมจริยวิสมจริยา
ทั้งหลาย จัดเป็นธรรมดำ เพราะทำใจให้ดำ คือเศร้าหมอง ฯ บรรดา
บุญ กุศล สุจริต กรรมกิจ ัมมจริยสมจริยาทั้งหลาย จัดเป็น
ธรรมขาว เพราะทำใจให้ขาว คือผ่องใส ฯ

ใคร่ครวญพิจารณาธรรมทั้งหลาย ด้วยปัญญาว่า อันนี้ธรรม
ดำ อันนี้ธรรมขาว และใคร่ครวญพิจารณาโดยรอบคอบต่อไปอีก
ว่า นี่เป็นอย่างหยาบ นี่เป็นอย่างกลาง นี่เป็นอย่างละเอียด ถ้าเป็น
ธรรมขาว ยังใคร่ครวญพิจารณาเป็นส่วนโลกิยะ โลกุตระ ตามภูมิ

โลกียธรรม หมายความว่ายังวนเวียนอยู่ในโลกีย์, โลกุตระธรรม หมายความว่าพ้นจากโลกีย์ ได้แก่โลกุตระ ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นิพพานเป็นยอดของโลกุตระธรรม พระนิพพานนี้อันผู้ยังมีความยินดียินร้ายอยู่ ยากนักที่จะรู้เห็นได้ ข้อนี้สมด้วยนัยกระทู้ธรรมข้อที่ ๒ ว่า

รากโทสปรเตหิ นาย ฌมฺโม สุตมฺพุโธ

ธรรมนี้ อันชนผู้เพียบพูนด้วยรากะโทสะไม่ตรัสรู้ง่าย ดังนี้ ฯ

อธิบายว่า อัย นิพฺพานฌมฺโม อันว่าธรรมคือพระนิพพานนี้เป็นคัมภีรภาพลิกซึ่ง ยากนักยากหนาที่สัตว์ผู้ประกอบด้วยรากะ โทสะ โมหะ จะพึงรู้ได้ง่าย เพราะฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า แรกได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ จึงท้อถอยพระหฤทัยในอันที่จะทรงแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์ ทรงพระปริวิตกดังนี้ว่า

อชฺคโต โข มยาย ฌมฺโม ธรรมคือพระนิพพานนี้ ที่เราได้บรรลุแล้ว คมภีโร ลิกซึ่ง ทูทฺทโส อันบุคคลเห็นได้ยาก ทูรานุ- โฟโธ อันบุคคลตรัสรู้ตามด้วยยาก สนฺโต เป็นของระงับ ปณฺโฑ เป็นของประณีต อดกฺกวาจโร ไม่เป็นที่เที่ยวไปแห่งความวิตก คือบุคคลจะตรึกนึกคาดคะเนเอาเองไม่ได้ นิปฺโปณ เป็นของละเอียด ปณฺฑิตเวทนีโย เป็นธรรมอันบัณฑิตคือพระอริยเจ้าจะพึงรู้แจ้ง ดังนี้ ฯ แต่อาศัยพระกรุณา พรหมมาเชื่อเชิญให้ทรงแสดง อ่างความในหนหลัง ที่พระองค์ตั้งพระหฤทัยจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากกองทุกข์ด้วยพระกรุณา พระองค์ก็ทรงรับอาราธนาของพรหม

แต่นั้นก็ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ เสด็จเที่ยวไปสั่งสอนสัตว์จนเสด็จดับขันธ-
ปรินิพพาน ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นปฐมเทศนา ทรง
แสดงอัปมาทธรรมเป็นปริโยสานเทศนา ฯ

ในบาทพระคาถากระทู้ธรรมข้อนี้ มิได้มีโมหะ มีแต่ราคะกับ
โทสะเท่านั้น นักศึกษาอย่าพึงเข้าใจว่า เทศนาตกหล่น ชื่อว่าเป็น
อันแสดงโมหะด้วย เพราะราคะก็ดี โทสะก็ดี มีโมหะเป็นมูล, สัตว์
ทั้งหลายจึงได้หลงรัก หลงโกรธ ถ้าโมหะไม่มีแล้ว ราคะโทสะก็
ไม่มีตาม ฯ

นิพพานธรรมนี้ อันบุคคลจะพึงถึง ด้วยมรรค ๘ และ
ความไม่ประมาท ฯ มรรค ๘ โดยพระพุทธรายิตในมัชฌิมปัณณาสกั
มัชฌิมนิกายว่า

อภฺจฺจฺกฺโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินํ บรรดาทาง
ทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘ เป็นทางเกษม ให้ถึงอมตธรรมคือพระ
นิพพาน ดังนี้ ฯ ความไม่ประมาทโดยพระพุทธรายิตในธรรมบท
ชุตทกนิกายว่า

อุปฺปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาทเป็นทางอมตธรรม
คือพระนิพพานดังนี้ ฯ มรรค ๘ กับความไม่ประมาทในที่นี้ หมายถึง
ความกลมเกลียวกัน คือไม่ประมาทในมรรค ๘ นั้นเอง ได้แก่ความ
ไม่ประมาทในอันละส่วนที่เป็นมิจฉา ทำส่วนที่เป็นสัมมาให้เกิดมี
มรรค ๘ กับความไม่ประมาทกลมเกลียวกันได้ดังนี้.

ความไม่ประมาทนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์มาก เพราะฉะนั้น ในกาลเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงได้ประทานปัจฉิมโอวาทได้ตั้งนี้ว่า หนุตทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว ภิกขุทั้งหลาย! เราขอเตือนท่านทั้งหลายไว้ วยธมฺมา สงฺขารา สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ดังนี้.

ความไม่ประมาทนี้ จะเกิดขึ้นแก่บุคคล ก็เพราะบุคคลมารำพึงถึงความเสื่อมความสิ้น เช่นรำพึงถึงความเสื่อมสิ้นแห่งทรัพย์ แต่นั่นก็ไม่ประมาทในอันที่จะแสวงหาทรัพย์ ในอันที่จะรักษาทรัพย์ไม่ให้เป็นอันตราย ในอันที่จะผ่อนปรนจับจ่ายทรัพย์แต่พอสมควร เมื่อรำพึงถึงความเสื่อมความสิ้นแห่งสังขาร แต่นั่นก็ไม่ประมาทในอันที่จะบำเพ็ญบุญกุศล เพราะฉะนั้น พระบรมทศพล เมื่อจะทรงเตือนสรรพสัตว์ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท จึงได้ยกความเสื่อมความสิ้นขึ้นก่อนว่า วยธมฺมา สงฺขารา แล้วจึงตรัสว่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ภายหลัง ดังนี้.

วิธีจะนึกถึงความเสื่อมความสิ้น อันเป็นอุปการะแก่ความไม่ประมาทนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแล้วโดยอนนทปริยายในที่นี้ จะบรรยายตามพุทธศาสนสุภาษิตข้อ ๓ ว่า

อลิปตติ วโย ชโย คณว

วัยย่อมผ่านพ้นไปเหมือนขณะที่เดียว ดังนี้.

ความว่า วัยได้แก่อายุ จัดเป็น ๓ วัย คือ ปฐมวัย ๑ มัชฌิมวัย ๑
ปัจฉิมวัย ๑ ปฐมวัยเป็นโอกาสที่จะเล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยาเครื่อง
ประกอบการทำมาหากินต่อไป มัชฌิมวัยเป็นโอกาสที่จะแสวงหาทรัพย์
สินเลี้ยงตนเอง และกระทำอุปการะปฏิการะแก่ผู้อื่น ปัจฉิมวัยเป็น
โอกาสที่จะบำเพ็ญบุญกุศล เตรียมตนสำหรับจะไปสู่ปรโลก เพราะบุญ
กุศลที่บุคคลได้ทำไว้แล้ว ย่อมเป็นที่พึงของตนในโลกหน้าได้ สมด้วย
พุทธนิพนธคาถาในสคาถวรรค สังยุตตนิกาย และปัญญาภิชาติ
อังกุตตรนิกายว่า ปุณฺณานิ ปรโลกสุมี ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ
บุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ดังนี้.

บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวัยใด ๆ ควรทำหน้าที่ตามวัยนั้น ๆ เมื่อไม่ทำ
หน้าที่ตามวัย จะต้องได้รับความเดือดร้อนในใจภายหลัง ๆ วัยนี้ย่อม
ล่วงไปโดยลำดับ เหมือนขณะกาลเวลา ท่านสอนให้พิจารณาเรื่องนี้
ในวิปัสสนานัยในสวตมมัตถ์ว่า อโห วัต เม อิมินา วิทิวตุเตน
รตุคินฺทิเวน อายุปี ชียติ ชีวิตํ อุปรุหฺมติ โอ ! วันคินนึบล่วง
ไป ๆ แม้อายุของเราย่อมสิ้นไป ชีวิตของเราย่อมหมดไป ใกล้เคียง
ต่อความตายหนอ ดังนี้.

เมื่อบุคคลมารำพึงถึงอายุวัยเทียบกับขณะกาลเวลาขณะนี้ ก็เป็น
เหตุให้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ประมาทลืมหืมตัว ตั้งตนให้สมควรแก่ภาวะ
สำเร็จประโยชน์ในโลกนี้โลกหน้า ตลอดถึงประโยชน์อย่างยิ่ง.

แบบประกอบนักธรรมเอก - เรื่องความแก่กระทู้ธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 63

กระทู้ธรรมข้อ ๑ หมายถึงวิชัยสัมโพชฌงค์ ข้อ ๒ หมายถึง
พระนิพพาน ข้อ ๓ หมายถึงเหตุแห่งอัปมาท มีอรรถธิบาย ดัง
บรรยายมาจะนี้แล.

ตัวอย่างที่ ๕

๑. อุตทาน์ นาคิวตฺเตยฺย

บุคคลไม่ควรลืมนั่น ฯ

๒. อปฺปมตฺตา น มียนฺติ

ผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย ฯ

๓. ยถาปจฺจยํ ปวตฺตฺนฺติ

สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย ฯ

บัดนี้ จะได้บรรยายความในกระทู้ธรรม ๓ ข้อนี้ เป็นทางดำเนินแห่งการศึกษาและปฏิบัติเป็นลำดับไป.

ความเจริญและความเสื่อมของคน มติทางพระพุทธศาสนาว่า มีตนเองเป็นต้นเหตุ คือ ถ้าตนทำความดี ก็มีความเจริญ ถ้าตนทำความชั่ว ก็ประสบความเสื่อม คนอื่นจะทำคนอื่นให้เจริญหรือให้เสื่อมไม่ได้ เช่นคนที่หมั่นขยันเล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยา ย่อมเป็นผู้เจริญด้วยความรู้ความฉลาดโดยลำดับ ฝ่ายผู้เกียจคร้านไม่เล่าเรียนศึกษา ก็เป็นผู้โง่เขลาไม่ทันเพื่อน ฯ อนึ่ง คนที่หมั่นขยันประกอบการอาชีพโดยทางสุจริต ย่อมก่อสร้างตัวให้เจริญมั่งคั่งขึ้นด้วยโภคทรัพย์ มีความสุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ ฝ่ายคนที่เกียจคร้านมัวแต่เที่ยวแต่เล่นเห็นแก่สนุกเป็นเบื้องหน้า ไม่ประกอบการอาชีพก็ยากจนคั่นเค้นเสื่อมลงโดยลำดับ ตั้งตัวไม่ได้ ประสบความทุกข์ยากเอง ด้วยเหตุนี้ ตนจึงเป็นสำคัญในความเจริญและความเสื่อมของตน ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

อตุตา หิ **อตุตโน** **คตติ** **ตน** เทียวเป็นคตติของตน ฯ อธิบายว่า
คตติแปลว่าทางไป **ตน**จะไปดีคือมีความสุขความเจริญ หรือจะไปไม่ดี
คือมีความทุกข์ความเสื่อม ในปัจจุบันชาติหรือในชาติภพต่อไป ก็
เพราะตนเองเป็นผู้ทำทางไว้ แม้ความเป็นผู้เกิดมาดีหรือเกิดมาไม่ดีใน
ปัจจุบันชาตินี้ ก็เพราะตนในชาติก่อนทำทางดีหรือทางไม่ดีไว้ รวมความ
ว่า **กรรม** คือความทำดีหรือความทำชั่วที่ตนทำไว้นั่นเอง จำแนกจัด
สรรให้ตนมาดีหรือมาไม่ดี และไปดีหรือไปไม่ดี ด้วยเหตุนี้ พระบรม
ศาสดาจึงตรัสสอนไว้ในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

อตุตนาว **กตฺ ปาปี** **อตุตนา** **สฺกฺกิลิสฺสติ**

ตนทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง.

อตุตนา **อกตฺ ปาปี** **อตุตนา** **วิสุขฺมตติ**

ตนไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง.

เพราะตนเป็นสำคัญของบุคคลในทุกอย่าง ทั้งในทางเจริญและ
ทางเสื่อม ทั้งในทางเศร้าหมองและทางหมดจดเช่นนี้ ทุกคนจึงควร
ระมัดระวังตน หมั่นตรวจตราพิจารณาตน ในความประพฤติหรือ
การกระทำทุกอย่าง ให้เป็นไปแต่ในทางดีหรือทางเจริญ งดเว้นทาง
ชั่วหรือทางเสื่อมเสีย **ตน**จึงจะเป็นคนดีและมีความสุขยั่งยืนไป
ถ้าประมาทลืมตนเสีย ไม่ระมัดระวังตน อาจประพฤตินทางชั่วหรือ
ทางเสื่อมโดยไม่รู้ตัว ต่อได้ประสบทุกข์หรือความเสื่อมเข้าแล้ว จึง
ตำหนิตนได้ เช่นนี้ไม่เป็นที่นิยมในพระพุทธศาสนา เพราะเสียหายไป
แล้ว เรียกกลับคืนมาไม่ได้ โดยนัยนี้ จะเห็นได้ว่า คนทำผิดทำเสีย

เพราะไม่ระวังตน เมื่อระวังตนอยู่แล้ว ไม่มีผิด ไม่มีเสีย ความไม่ระวังตนจะเกิดขึ้น ก็เพราะมาลืมนเสีย เมื่อลืมนเสียแล้ว ตนจะเป็นคนประพฤติดีหรือประพฤดิชั่ว จะเป็นคนเจริญหรือคนเสื่อมก็ไม่ต้องคำนึงตน เมื่อขาดความรู้สำนึกตนเสียแล้ว ก็ยากที่จะช่วยตนให้เป็นคนดีหรือเป็นคนเจริญได้; เพราะฉะนั้น ความลืมนจึงให้โทษมากโดยส่วนเดียว ไม่ให้คุณเลย ด้วยเหตุนี้ จึงมีสุภาษิตกำชับเตือนใจไว้ว่า **อตฺตํ นํ นํ ภาตํ** บุคคลไม่ควรลืมน ดังนี้.

บุคคลไม่ลืมน ได้ชื่อว่าผู้ไม่ประมาท เพราะเป็นผู้มีสติความสำนึกตนรอบคอบ อันบุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมเป็นผู้หมั่นขยันในการเล่าเรียนศึกษา ในการแสวงหาโภคทรัพย์โดยทางที่ชอบ และในการทำความดีที่จัดว่าบุญกุศล เพราะอาศัยความหมั่นขยันในการเล่าเรียนศึกษา ย่อมเป็นผู้มีความฉลาดในศิลปวิทยา สามารถแสวงหาและสะสมโภคทรัพย์ให้มากมั่งคั่งขึ้น ด้วยอาศัยความรู้ความฉลาดเป็นเครื่องสนับสนุน เมื่อมีกำลังทรัพย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์นั้นเกื้อกูลให้ความสุขแก่บุคคลผู้ควรสงเคราะห์ได้เต็มที่ เป็นที่รักใคร่นับถือของประชาชน เพราะทำตนให้เป็นประโยชน์แก่เขาทั้งหลาย และด้วยกำลังทรัพย์อันมั่งคั่งนั้น สามารถบำเพ็ญกุศลชั้นสูง มีการบริจาคทานเป็นตนให้บริบูรณ์ ทำตนให้ห่างเหินจากความโลภและความตระหนี่เป็นอาทิตามสามารถ บุคคลเช่นนั้น แม้ชีวิตอยู่ก็สามารถทำตนให้เจริญด้วยความรู้ ความฉลาด ทรัพย์ ยศ คือความนับถือแต่ประมุขชนและบุญกุศล นับว่าเป็นคนมีประโยชน์แก่โลก ไม่

รกโลก ตนเองก็ดิเตียนตนไม่ได้ ท่านผู้รู้ใคร่ครวญแล้วก็ย่อมสรรเสริญ
ในความประพฤติกองตน เมื่อพิจารณาเห็นตนเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณ
ความดี ก็ย่อมมีความสุข เกิดปีติปราโมทย์ในใจ แม้แตกดับ
ทำลายขันธไป ก็ย่อมเป็นที่อาลัยเสียดายของประชุมชนผู้รู้คุณงามความ
ดีที่ได้บำเพ็ญเพื่อแผ้วไว้ และย่อมมีสุคติเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า เพราะ
บุญจรรยาที่ได้บำเพ็ญไว้ แม้ตัวตายไปแล้ว ก็เหมือนยังไม่ตาย เพราะ
ประโยชน์สุขที่ได้ทำไว้ยังเหลืออยู่ เป็นประโยชน์แก่ชนชั้นหลัง คุณ
ความดียังมีผู้จำได้และเคารพนับถืออยู่ชั่วนกาลนาน; เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ** ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย. โดย
อธิบายว่า ไม่ตายเสียจากคุณความดีมีชื่อเสียง เกียรติคุณปรากฏอยู่
ตลอดกาลนาน และมีความสุขความเจริญทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ
นับว่าได้ยึดประโยชน์โลกนี้และประโยชน์โลกหน้าไว้ได้ สมด้วยนัย
พระพุทธภาษิตในปัญจกนิบาต อ้นคุดตฺตนิคาเยว่า **อปฺปมตฺโต อุกฺโก
อตุเถ อธิคฺคณฺหาติ ปญฺทิตฺโต** บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมได้รับ
ประโยชน์ทั้ง ๒ ดังนี้.

บุคคลผู้ไม่ประมาท ชื่อว่าย่อมไม่ตาย ดังแสดงมานี้ เป็น
ปริยายอย่างต่ำ ส่วนปริยายอย่างสูง ย่อมหมายความว่า พ้นจาก
ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยประการทั้งปวงทีเดียว มีอธิบายว่า
บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมเป็นผู้ไม่มัวเมาในวัย ในชีวิต ในความ
ไม่มีโรค และในของรักของชอบใจทั้งปวง เพราะมาพิจารณาเห็น
สังขารร่างกายของตนและของผู้อื่น ตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง มี

เกิดในเบื้องต้น แปรไปในท่ามกลาง แดกสลายในที่สุด ไม่เป็นไปตามความปรารถนาหรือบังคับบัญชาของผู้ใด ย่อมเป็นไปตามปัจจัย คือว่าอาศัยปัจจัยปรุงแต่งขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปตามปัจจัย เมื่อสิ้นปัจจัยสนับสนุนแล้ว ก็ย่อมดับสิ้น คือ หยุดความเป็นไป ต้องตามนัยสุภาษิตกระทู้ที่ ๓ ว่า **ยถาปัจจุยํ ปวตุตฺตุนฺติ** สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัยดังนี้.

ผู้พิจารณาเห็นความจริงในสังขารว่า เป็นไปตามปัจจัย มีเกิดดับเป็นธรรมดา ย่อมยังเห็นว่าความเข้าไปยึดถือสังขาร ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา เป็นเหตุให้ติดอยู่ด้วยอำนาจความยึดถือ เพราะเมื่อมีความยึดถือ สังขารเป็นไปอย่างไร ก็พลอยเป็นไปตามสังขารด้วย และเป็นเหตุให้ฝ่าฝืนธรรมดาของสังขาร จะให้เป็นไปตามใจตน เมื่อไม่ได้สมปรารถนา ก็เดือดร้อนเป็นทุกข์ต่าง ๆ ๑ โทษทุกข์เหล่านี้ เกิดขึ้นเพราะความเข้าไปยึดถือสังขาร สมเด็จพระมหาธีรราชพระจอมเกล้าฯ จึงตรัสสุภาษิตยืนยันความข้อนี้ไว้ว่า **นตฺถเลตฺตํ โลกสมฺมึ ยํ อูปาทิยมาณํ อนวหุขํ อสุตฺตํ** สิ่งใดที่บุคคลเข้าไปยึดถือ ไม่เพียงมีโทษ สิ่งนั้นไม่มีในโลก ดังนี้. เมื่อผู้ไม่ประมาทมาพิจารณาเห็นความตามเป็นจริงว่า สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นย่อมเป็นไปตามปัจจัย และยังเห็นโทษของความยึดถือสังขาร เช่นนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา ความเบื่อหน่ายในสังขาร ทั้งที่นับว่าเป็นของตน ทั้งที่นับว่าเป็นของผู้อื่น เห็นล้วนเต็มไปด้วยโทษ ไม่น่าเกี่ยวข้อง ย่อมปล่อยวาง ไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นเรา เป็นของเรา เมื่อปล่อยวาง

เสียเด็ดขาดแล้ว ก็ยอมพันไป คือ เมื่อสังขาร แก่ เจ็บ ตาย ก็
เป็นส่วนของสังขาร ผู้ปล่อยวางเสียด้วยปัญญานั้น ไม่พลอย แก่
เจ็บ ตาย ไปด้วยสังขารนั้น ๆ ข้อนี้สมด้วยวจนประพันธ์พุทธภาษิต
ในอนัตตลักขณสูตรในสวคมนต์ว่า นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ วิราคา
วิมฺภุจฺจติ อริยสาวกผู้ฟัง เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ทั้ง
ในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งในวิญญาณ
เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมไม่ติด เพราะไม่ติด ย่อมหลุดพันไป ดังนี้.
เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ไม่ประมาท พิจารณาเห็นความตามเป็นจริงว่า
สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย จึงเชื่อว่าเป็นผู้ไม่ตาย
โดยปริยายอย่างสูง ดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

ประมวลความแห่งกระทู้ทั้ง ๓ นี้ว่า บุคคลไม่ควรลืมนั่น เพราะ
ความลืมนั่นเป็นเหตุให้ขาดความระวังตน เมื่อขาดความระวังตน
เสียแล้ว โทษ ทุกข์ ความเสื่อม ย่อมเกิดขึ้นแก่ตน โดยตนเอง
เป็นผู้ก่อขึ้น ด้วยไม่รู้สีกตัว ผู้ไม่ลืมนั่น ได้นานว่า ผู้ไม่ประมาท
ยอมเป็นผู้หมั่นขยัน ตั้งตนได้ด้วยโศกทรัพย์และยศ ทำตนให้เป็น
ประโยชน์แก่ตนแก่โลก แม้ตายไปแล้ว คุณความดี ชื่อเสียง เกียรติ-
คุณ ย่อมไม่ตาย. อนึ่ง ผู้ไม่ประมาทนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ยึดถือไม่ติด
อยู่ในสิ่งใด ๆ ในโลก เพราะมาพิจารณาเห็นความตายตามเป็นจริงว่า
สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย จึงเป็นผู้หลุดพันไป

แบบประกอบนักธรรมเอก - เรื่องความแก่กระทู้ธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 70

ด้วยอำนาจวิราคะวิมุตติ นับว่าเป็นผู้ไม่ตายโดยปริยายอย่างสูง เพราะ
เข้าถึงธรรมที่ไม่ตาย ด้วยประการฉะนี้.